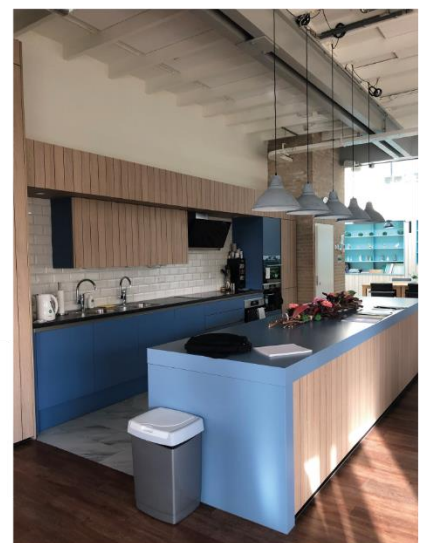

Ontmoetingen in de woonomgeving: De rol van ruimtelijk ontwerp, organisatie en sociale dynamiek

Bevindingen op basis van een casestudy onderzoek in drie woongebouwen van woningcorporatie Woonzorg Nederland.

Arnhem, Oktober 2024

Een samenwerking tussen:

Colofon

Ontmoetingen in de woonomgeving: De rol van ruimtelijk ontwerp, organisatie en sociale dynamiek.

Rapportage van de bevindingen van een casestudy onderzoek in drie woongebouwen van woningcorporatie Woonzorg Nederland.

In het kader van de samenwerking tussen woningcorporatie Woonzorg Nederland, de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen (HAN), en de Technische Universiteit Eindhoven (TU/e) is onderzoek uitgevoerd naar de mogelijke sociale meerwaarde van geclusterde woonvormen voor senioren in de sociale huursector.

Deze samenwerking is onderdeel van DEEL (<https://deelacademy.nl/>). Leergemeenschap DEEL bestaat uit kennisinstellingen en praktijkpartners, zoals woningcorporaties, zorgorganisaties en bewonersinitiatieven, die samen optrekken bij het ontwikkelen van een slimme woonzorgomgeving.

De studie waarop deze rapportage is gebaseerd liep van juni 2020 t/m mei 2024 en is gerelateerd aan het promotieonderzoek van de eerste auteur. In dit kader zijn op basis van de verzamelde data binnen dit project wetenschappelijke publicaties in wording. Voor meer informatie, neem contact op met DEEL Academy (info@deelacademy.nl) of Kim Hamers (kim.hamers@han.nl).

Arnhem, oktober 2024

Lectoraat Architecture in Health
Hogeschool van Arnhem en Nijmegen (HAN)
Ruitenberglaan 26, 6826 CC Arnhem
Postbus 5375, 6802 EJ Arnhem

Auteurs:

Ir. Kim Hamers^{a,b}

Dr. Nienke Moor^a

Prof.dr.ir. Masi Mohammadi^{a,b}

^aLectoraat Architecture in Health, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen (HAN), Arnhem;

^bLeerstoel Smart Architectural Technologies, Technische Universiteit Eindhoven (TU/e), Eindhoven

Inhoud

Hoofdstuk 1 Inleiding.....	4
Hoofdstuk 2 Mogelijkheden voor ontmoeting: de situatie in drie wooncomplexen	6
2.1 Casus A	7
2.2 Casus B	9
2.3 Casus C	11
2.4 Overzicht van de drie casussen	13
Hoofdstuk 3 Behoeftte aan en toegang tot contact	16
3.1. Niet iedereen heeft behoefte aan (dezelfde vorm van) contact	16
3.2. Contact maken is niet voor iedereen vanzelfsprekend	17
Hoofdstuk 4 Burencontact: barrières en mogelijkheden in de woonomgeving	19
4.1. Ruimtelijke aspecten van de woonomgeving in relatie tot ontmoeten.....	19
Nabijheid.....	19
De kans op treffen	20
Collectieve ruimtes voor ontmoeten	24
Gedeelde buitenruimte	27
Gradaties in privacy	29
Ontmoeten in de wijk	30
Concurrerende ontmoetingsplekken.....	31
4.2. Organisatorische aspecten van de woonomgeving in relatie tot ontmoeten.....	31
Georganiseerde activiteiten	31
Bewonersparticipatie.....	33
4.3. Sociale aspecten van de woonomgeving in relatie tot ontmoeten	35
Groepsgrootte	35
Samenstelling van de bewonersgroep.....	36
Stabiliteit van de woongemeenschap.....	39
Hoofdstuk 5 Ter overweging	40
Referenties	43
Dankwoord	44
Bijlagen	45
1. Overzicht van de respondenten	45
2. Topiclijst interviews bewoners.....	46

Hoofdstuk 1 Inleiding

Aanleiding

Demografische en maatschappelijke ontwikkelingen en een overheidsbeleid dat inzet op het scheiden van wonen en zorg leiden tot een groeiende groep senioren die langer zelfstandig moet (en wil) blijven wonen. Ook woningcorporaties hebben een huurdersbestand dat vergrijsd en daardoor meer oudere huurders in hun huurderspopulatie. De bestaande woonomgeving sluit echter vaak onvoldoende aan op de veranderende (sociale) behoeften van deze doelgroep. Steeds vaker wordt om deze reden ingezet op geclusterd wonen binnen het woonbeleid, waarbij (georganiseerde) ontmoetingen tussen bewoners ruimtelijk worden gefaciliteerd. De hoop is dat een woonomgeving die ontmoetingen tussen bewoners stimuleert, leidt tot meer burenccontact en een sterkere sociale samenhang onder bewoners, waardoor bewoners zich minder vaak eenzaam voelen, een oogje bij elkaar in het zeil houden, en elkaar helpen indien dat nodig is. Deze assumpties hebben we tot op zekere hoogte getoetst middels een survey-onderzoek onder huurders van Woonzorg Nederland (voor meer informatie, zie deelrapportage '[Geclusterd wonen: een ruimte voor ontmoeting?](#)').

In de voorliggende deelrapportage worden de bevindingen besproken van een exploratieve studie in drie casussen. Deze verkenning gaat dieper in op de wijze waarop de woonomgeving burenccontact en onderlinge verbondenheid kan stimuleren of juist belemmeren. We richten ons op de mogelijkheden voor burenccontact die bewoners ervaren, en belichten hoe het ontwerp en de organisatie van de woonomgeving invloed kunnen hebben op het bevorderen van betekenisvolle ontmoetingen tussen bewoners. In deze deelrapportage geven we dan ook antwoord op de volgende onderzoeksvraag:

Waar en onder welke condities ontmoeten bewoners elkaar en hoe relateert dit aan het sociaal-organisatorisch en ruimtelijk ontwerp van de woonomgeving?

Methode en dataverzameling

Om antwoord op de onderzoeksvraag te kunnen geven zijn er in de eerste helft van 2022 in twee wooncomplexen van Woonzorg Nederland kwalitatieve data verzameld ten aanzien van de behoeften en ervaringen van bewoners met betrekking tot burenccontact. Eind 2023 en begin 2024 zijn er vervolgens kwalitatieve data verzameld in een derde wooncomplex van Woonzorg Nederland. Hiertoe zijn verschillende onderzoeksmethoden toegepast, waaronder het afnemen van semigestructureerde interviews (in alle wooncomplexen) en het toepassen van photovoice (in één wooncomplex). Met deze laatste methode worden ervaringen, herinneringen en emoties van bewoners direct gekoppeld aan het sociaal-ruimtelijk ontwerp van de woonomgeving (Novak, et al., 2012; Wang & Burris, 1997). Daarnaast zijn er semigestructureerde interviews bij de betrokken bewonersconsulenten afgenomen. Deze zijn gevraagd naar de sociale en organisatorische aspecten van de woongemeenschap, zoals de samenstelling van de bewonersgroep naar vitaliteit en leefstijl en de wijze waarop het collectieve leven is georganiseerd. Een ruimtelijke analyse van de wooncomplexen vond plaats op basis van fysieke factoren welke zijn gerelateerd aan (de gelegenheid tot) ontmoeten, zoals gevonden in de wetenschappelijke literatuur. Veldbezoeken, waarin informele gesprekken met bewoners en de bewonersconsulenten plaatsvonden en waar observaties werden gedaan, leverden additionele data. Hoewel de lockdown tijdens de Covid periode ten tijde van de dataverzameling achter de rug was en de activiteiten weer opgestart werden, was de nasleep hiervan soms nog wel merkbaar onder een deel van de respondenten.

Selectie van de drie wooncomplexen

In een eerdere fase van het onderzoek zijn binnen de woningvoorraad van Woonzorg Nederland vier varianten van geclusterd wonen onderscheiden (zie deelrapportage '[Geclusterd wonen: een ruimte voor ontmoeting?](#)', hoofdstuk 2, p.10). Ten behoeve van deze deelstudie zijn binnen de huidige woningvoorraad drie wooncomplexen van Woonzorg Nederland geselecteerd die ieder een andere variant van geclusterd wonen representeren. De wooncomplexen verschillen dan ook naar ruimtelijke kenmerken, de mate van betrokkenheid van bewoners bij de organisatie van de woongemeenschap en de samenstelling van de bewonersgroep naar

vitaliteit. De uiteindelijke keuze voor de drie wooncomplexen is afgestemd met medewerkers van Woonzorg Nederland van de afdeling Strategie en Innovatie en betrokken clustermanagers en bewonersconsulenten.

Dataverzameling onder bewoners

Diepte-interviews

In semigestructureerde diepte-interviews werd aan bewoners gevraagd hoe ze het contact met medebewoners ervaren en waar, wanneer, en onder welke condities dit contact plaatsvindt. Ook werden ze gevraagd naar hun eventuele rol in de organisatie van de woongemeenschap en de verbondenheid die ze in meer of mindere mate ervaren met de woonplek en bewonersgroep. In totaal werd gesproken met 29 bewoners afkomstig uit de drie woongebouwen (of in enkele gevallen in een direct naastgelegen woning) van Woonzorg Nederland. Interviews werden door één of twee onderzoekers van het HAN-lectoraat Architecture in Health afgenomen en zijn, na toestemming van de respondent, opgenomen en als audiobestand opgeslagen. Deze audiobestanden zijn vervolgens op anonieme wijze getranscribeerd, gecodeerd en uiteindelijk geanalyseerd. De topiclijst die bij het interviewen is gebruikt door de onderzoekers is te vinden in bijlage 2. Tijdens de interviews is het gesprek met de respondent leidend geweest waardoor de volgorde van de te behandelen thema's per interview kan variëren.

Photovoice

Aanvullend op de diepte-interviews is er binnen één wooncomplex een photovoice workshop met 3 participanten gehouden. Dit gaf de onderzoekers meer grip op de beleving van plekken in de woonomgeving in het kader van ontmoeten. De participanten hebben vooraf aan de workshop foto's van plekken in de woonomgeving gemaakt die voor hen van belang zijn voor het wel of juist niet ontmoeten van medebewoners. Op basis van dit zelfgemaakte beeldmateriaal hebben de participanten tijdens de workshop een toelichting gegeven op hun fotoselectie en werd hier door de betrokken onderzoeker op doorgevraagd.

Werving van respondenten

In drie wooncomplexen van Woonzorg Nederland heeft allereerst een kennismakingsgesprek met en een rondleiding door de betrokken bewonersconsulent plaatsgevonden. De bewonersconsulent heeft vervolgens geholpen met het benaderen van bewoners voor het deelnemen aan het onderzoek, soms met hulp van enkele actieve bewoners in de woongemeenschap. Daarnaast is middels posters in de algemene ruimte van de wooncomplexen en (bij een deel van de complexen) huis aan huis flyers een oproep aan bewoners gedaan om zich aan te melden voor deelname aan het onderzoek. Hierbij is getracht om per wooncomplex de respondenten te laten verschillen naar geslacht, leeftijd, woonduur, huishoudsamenstelling, gezondheid, en de mate van participatie (m.b.t. activiteiten dan wel de organisatie). Desondanks is de kans aanwezig dat er een zekere bias onder de respondenten aanwezig is waarbij de meer actieve bewoners oververtegenwoordigd zijn. Dit in tegenstelling tot de meer teruggetrokken bewoners die lastiger te bereiken waren. In bijlage 1 is een overzicht van de respondenten per wooncomplex te vinden. Voorafgaand aan het interview zijn respondenten via een informatiebrief over het onderzoek geïnformeerd en hebben ze schriftelijk toestemming gegeven voor het opnemen van het gesprek (audio) en het gebruiken van de data voor dit onderzoek en eventueel vervolgonderzoek over seniorenhuisvesting.

Opbouw van het rapport

Deze rapportage is opgedeeld in verschillende hoofdstukken. In hoofdstuk 2 wordt een beknopte beschrijving van de drie wooncomplexen van Woonzorg Nederland gegeven die centraal staan in deze deelstudie. Het hoofdstuk sluit af met een overzichtstabel waarin per wooncomplex relevante ruimtelijke en sociaal-organisatorische kenmerken zijn opgenomen die relateren aan de gelegenheid tot burenccontact. Hoofdstuk 3 gaat in op de verschillende behoeften aan burenccontact en de persoonlijke drempels die bewoners hierbij kunnen ervaren. Hoofdstuk 4 behandelt de barrières en mogelijkheden in de woonomgeving voor het ontmoeten van medebewoners. Hierbij worden 1) de ruimtelijke aspecten, 2) de organisatorische aspecten, en 3) de sociale aspecten van de woonomgeving in relatie tot ontmoeten belicht. In het afsluitende hoofdstuk van de deelrapportage worden de verkregen inzichten samengebracht om licht te werpen op een aantal aspecten die aandacht verdienen in de discussie over passend wonen voor senioren.

Hoofdstuk 2 Mogelijkheden voor ontmoeting: de situatie in drie wooncomplexen

In dit hoofdstuk vindt u, voor elk van de drie wooncomplexen waar het onderzoek heeft plaatsgevonden, een korte beschrijving van de ruimtelijke en sociaal-organisatorische kenmerken van de woonomgeving. Het hoofdstuk eindigt met een beknopt overzicht per wooncomplex en enkele verwachtingen over burenccontact en ondersteuning, op basis van de *potentie* van de woonomgeving voor het bevorderen van ontmoeting.

2.1 Casus A

Algemene informatie

Variante van geclusterd wonen	Ruimte voor ondersteuning
Aantal woningen	31 woningen
Woningtype	Twee- (circa 55m ²) en enkele driekamerappartementen (circa 80m ²)
Bouwlagen	Twee en drie bouwlagen
Opleverdatum	2018
Nabijgelegen gebouwen Woonzorg Nederland	Woongebouw en grondgebondenwoningen bestaande uit 41 woningen
Mate van stedelijkheid¹	Sterk stedelijk
Voorzieningen in de buurt (<500m)	o.a. supermarkt en andere winkels, huisartsenpraktijk en tandarts
Collectieve ruimten	Ontmoetingsruimte, biljartruimte, fitnessruimte, vergaderruimte, fietsenstalling en logeerkamer
Zorg- en/of welzijnsorganisaties	Een thuiszorgorganisatie heeft kantoorruimte in het gebouw

In 2017 is een voormalig verzorgingshuis herbestemd en verbouwd tot een wooncomplex met zelfstandige woningen voor senioren (55+). Dit in 2018 opgeleverde gebouw bestaat uit 31 woningen, verdeeld over twee en drie bouwlagen (zie onderstaande afbeelding, nr. 1). De ontmoetingsruimte in het gebouw is zowel voor de bewoners van dit gebouw als de bewoners van de nabijgelegen gebouwen en grondgebonden woningen van Woonzorg Nederland (zie onderstaande afbeelding, nr. 2) tijdens georganiseerde activiteiten toegankelijk. Tijdens de georganiseerde activiteiten zijn naast de huurders van Woonzorg Nederland ook mensen uit de wijk welkom. Een groot netwerk van vrijwilligers is verantwoordelijk voor de organisatie van activiteiten in de ontmoetingsruimte, zoals een (bijna) dagelijks koffie-uurtje, warme lunch, wekelijks diner en bingo. Een enkele activiteit in de ontmoetingsruimte wordt door bewoners zelf georganiseerd, zoals een spelletjesavond.

Situering van het woongebouw met 31 woningen (1) en de nabijgelegen gebouwen en grondgebonden woningen van Woonzorg Nederland (2). Plattegrond is zonder schaal.

¹ Omgevingsadressendichtheid (aantal adressen per km²) naar gemeente, 2022. Ingedeeld in 5 categorieën variërend van zeer sterk stedelijk tot niet stedelijk. Bron data: Woonzorg Nederland.

A: Woongebouw met appartementen en ontmoetingsruimte (1)

B: Woongebouw met appartementen en ontmoetingsruimte (1)

C: Woningen behorende tot naastgelegen woongebouw (2)

D: Eigen entree van naastgelegen woongebouw (2)

E: Galerijwoningen behorende tot naastgelegen woongebouw (2)

F: Grondgebonden woningen (2)

2.2 Casus B

Algemene informatie

Variante van geclusterd wonen	Ruimte voor betrokkenheid
Aantal woningen & type	22 tweekamerappartementen van circa 35m ²
Bouwlagen	Vier bouwlagen
Opleverdatum	1967, zuidvleugel vanaf 2019 verhuurd aan zelfstandig wonende senioren
Nabijgelegen gebouwen WZN	De zuidvleugel van het gebouw (casus B) is onderdeel van een vegetarische woongemeenschap, bestaande uit nog eens 47 woningen.
Mate van stedelijkheid	Weinig stedelijk
Voorzieningen in de buurt (<500m)	Bushalte
Collectieve ruimten	Verschillende ontmoetingsruimtes, wasserette en fietsenstalling
Zorg- en/of welzijnsvoorzieningen	De noordvleugel van het gebouw (2) is verhuurd aan een zorgorganisatie waar verpleeghuiszorg wordt verleend.

Casus B is onderdeel van een bredere woongemeenschap voor mensen met een vegetarische leefstijl, gelegen in een park van circa 6 ha. Casus B betreft de zuidvleugel van een gebouw (zie onderstaande afbeelding, nr. 1) met 22 appartementen voor zelfstandig wonende senioren (55+). De noordvleugel van dit gebouw (zie onderstaande afbeelding, nr. 2) wordt verhuurd aan een zorgorganisatie en betreft een verpleeghuis. Naast casus B zijn er in het park verschillende woningtypen, zoals bungalows en rijtjeswoningen, gesitueerd (zie onderstaande afbeelding, nr. 3 t/m 9). Bewoners kunnen gebruik maken van twee gemeenschappelijke ruimten (op de begane grond en de tweede verdieping) met een aanliggend terras of balkon in de zuidvleugel. Daarnaast kunnen zij de recreatieruimte met keukens van het verpleeghuis reserveren voor activiteiten. Bewoners kunnen gebruik maken van de wasserette die op de begane grond te vinden is.

Situering van Casus B (1) en de nabijgelegen gebouwen en grondgebonden woningen van Woonzorg Nederland in het park. Plattegrond is zonder schaal.

A: Gevelaanzicht Casus B in de zuidvleugel van het wooncomplex

B: Gevelaanzicht Casus B

C: Achterzijde Casus B met zicht op de recreatieruimte

D: Park

E: Overdekt terras aan gemeenschappelijke ruimte

F: Terras aan de recreatieruimte

G: Bungalows in het park

2.3 Casus C

Algemene informatie

Variante van geclusterd wonen	Ruimte voor gelaagde gemeenschapsvorming
Aantal woningen	189 woningen
Woningtype	Twee- en driekamerappartementen (vanaf 65m ²)
Bouwlagen	Dertien bouwlagen
Opleverdatum	1987
Nabijgelegen gebouwen WZN	-
Mate van stedelijkheid²	Sterk stedelijk
Voorzieningen in de buurt (<500m)	Groot overdekt winkelcentrum met o.a. supermarkten, winkels en horeca. In de plint van het gebouw zit een buurthuis van de gemeente. Haltes van openbaar vervoer dichtbij.
Collectieve ruimten	Twee (geschakelde) ontmoetingsruimten, berging en fietsenstalling
Zorg- en welzijnsorganisaties	-

Wooncomplex C (zie onderstaande afbeelding, nr. 1) is onderdeel van een slingervormig gebouw dat bestaat uit meerdere appartementencomplexen met een eigen entree, welke in eigendom zijn van verschillende woningcorporaties. Een deel van dit slingervormige gebouw begrenst aan drie zijden een publiek plein. Aan de achterzijde van wooncomplex C is een overdekt winkelcentrum gelegen, welke middels een doorgang in het gebouw direct bereikbaar is. In de twee aaneengelegde ontmoetingsruimten op de begane grond van het wooncomplex kunnen bewoners deelnemen aan georganiseerde activiteiten. Deze twee ruimtes zijn door middel van een tussendeur met elkaar verbonden.

Plattegrond is zonder schaal.

² Omgevingsadressendichtheid (aantal adressen per km²) naar gemeente, 2022. Ingedeeld in 5 categorieën variërend van zeer sterk stedelijk tot niet stedelijk. Bron data: Woonzorg Nederland.

A: Vooraanzicht Casus C

B: Publieke ruimte aan de entreezijde van Casus C

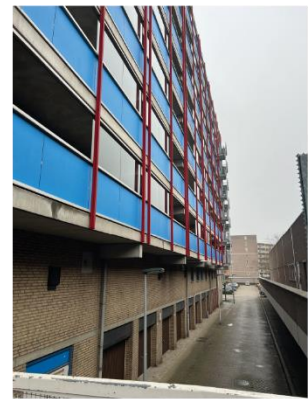
C: Vooraanzicht Casus C

D: Entree Casus C

E: Vanuit entreegebied Casus C

F: Achterzijde met galerijen Casus C

2.4 Overzicht van de drie casussen

	Casus A	Casus B	Casus C
Variant van geclusterd wonen	Ruimte voor ondersteuning	Ruimte voor betrokkenheid	Ruimte voor gelaagde gemeenschapsvorming
Ruimtelijke factoren			
Stedelijkheid			
Schaal	<ul style="list-style-type: none"> • Kleinschalig • Onderdeel van groter administratief complex 	<ul style="list-style-type: none"> • Zeer kleinschalig • Onderdeel van groter administratief complex 	<ul style="list-style-type: none"> • Zeer grootschalig
Aantal gebouwlagen (incl. begane grond)	2/3 bouwlagen	4 bouwlagen	13 bouwlagen
Ontsluiting: centrale hal en gangen en/of galerijen	<p>Begane grond</p>	<p>Begane grond</p>	<p>Eerste verdieping (vanaf straat)</p> <p>Verdieping 2 t/m 8</p>
Aanwezigheid overgangszone / balkon		χ	
Situering collectieve ruimte(s)			
Type collectieve ruimte(s)	<ul style="list-style-type: none"> • Ontmoetingsruimte, incl. keuken • Biljart en sportruimte • Vergaderruime • Fietsenstalling en logeerkamer 	<ul style="list-style-type: none"> • Drie ontmoetingsruimten (w.o. één van het verpleeghuis, incl. keuken) • Wasruimte 	<ul style="list-style-type: none"> • Twee (geschakelde) ontmoetingsruimten, incl. compacte keuken • Berging en fietsenstalling
Aanwezigheid intramurale woonvoorziening in administratief complex	χ	✓	χ

Sociale factoren

Samenstelling bewonersgroep naar vitaliteit (inschatting van betrokken bewonersconsulent)	Mix, maar meer vitale bewoners	Overwegend vitale bewoners	Overwegend vitale bewoners
Gedeelde visie	X	Vegetarische leefstijl	X
Potentiële gebruikers ontmoetingsruimte(n)	Bewoners & wijkbewoners	Afhankelijk van ruimte alleen bewoners of ook bewoners van administratief complex	Bewoners

Organisatorische factoren

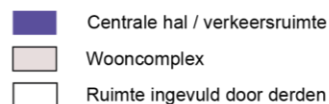
Betrokkenheid bewoners bij organisatie van de woongemeenschap (inschatting van betrokken bewonersconsulent)	Geen tot weinig inspraak/verantwoordelijkheid bewoners t.a.v. 1) aanbod en organisatie activiteiten, 2) inrichting, gebruik en onderhoud/beheer collectieve ruimten, en 3) inspraak selectie nieuwe bewoners	(Veel) inspraak /verantwoordelijkheid bewoners t.a.v. 1) aanbod en organisatie activiteiten, 2) inrichting, gebruik en onderhoud/beheer collectieve ruimten, en 3) inspraak selectie nieuwe bewoners	(Veel) inspraak /verantwoordelijkheid bewoners t.a.v. 1) aanbod en organisatie activiteiten, 2) inrichting, gebruik en onderhoud/beheer collectieve ruimten, maar géén inspraak t.a.v. selectie nieuwe bewoners
Aanwezigheid stakeholders bij organisatie van activiteiten en eventuele zorgpartij aanwezig in het gebouwcomplex	<ul style="list-style-type: none"> • Woningcorporatie (community manager) • Groot netwerk van vrijwilligers • (Thuis)zorgorganisatie 	<ul style="list-style-type: none"> • Zorgorganisatie (verpleeghuis in het gebouw) 	<ul style="list-style-type: none"> • N.v.t.
Aanbod activiteiten	Breed aanbod, w.o. koffiedrinken, warme lunch, diner, gymmen, jeu de boules, spelletjesavond, biljarten, bingo, en R.K. kerkdienst	Aanbod wisselend en niet erg frequent, maar o.a. wandelclub, gespreksgroep, jeu de boules, spelletjes, restaurantclub, filmavond en activiteiten gerelateerd aan onderhoud park	Bingo, borrel, sjoelen, kaartclub

Legenda

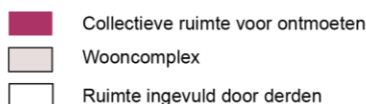
Mate van stedelijkheid

Centrale hal en verkeersruimte

Situering collectieve ruimte voor ontmoeten

Aanwezigheid type bufferzone

Op basis van literatuur en het bovenstaande overzicht gaan we per casus in op de **ruimtelijke en sociaal-organisatorische potentie van de woonomgeving voor ontmoeten**:

Casus A

Dit wooncomplex lijkt ruimtelijk gezien zowel gelegenheid te bieden voor spontane dan wel georganiseerde ontmoetingen tussen bewoners. Waar de centraal gelegen en goed zichtbare ontmoetingsruimte ruimte biedt voor uiteenlopende activiteiten, bieden de ruim opgezette hal en verkeersruimte in combinatie met de aanwezigheid van overgangszones de mogelijkheid om met medebewoners een praatje te maken. Vanuit organisatorisch perspectief is te verwachten dat het (bijna) dagelijkse aanbod van activiteiten, georganiseerd door vrijwilligers, bijdraagt aan het georganiseerd ontmoeten en daarmee aan de verbondenheid onder bewoners.

Casus B

Het wooncomplex lijkt veel potentie te hebben voor burenccontact en een sterke sociale samenhang. Bewoners delen dezelfde (vegetarische) leefstijl, waardoor de verwachting is dat er een gemeenschappelijke basis aanwezig is die bijdraagt aan een gevoel van verbondenheid. Bovendien hebben bewoners relatief veel inspraak en verantwoordelijkheid bij het organiseren van de woongemeenschap. De verwachting is dat ontmoetingen tussen bewoners zullen plaatsvinden tijdens onderlinge afstemming, gezamenlijke werkzaamheden in de woonomgeving en georganiseerde activiteiten. De ruimtelijke indeling van de woonomgeving biedt zowel gelegenheid voor spontane als georganiseerde ontmoetingen, maar het ontbreken van privé buitenruimte (in combinatie met de kleine appartementen) en duidelijke overgangszones in het woongebouw kan de balans tussen burenccontact en privacy mogelijk bemoeilijken. Daarnaast komt de vraag naar boven in hoeverre bewoners zich onderdeel voelen van de vegetarische woongemeenschap, gezien de overige bewoners in andere type woningen en op grotere afstand in het park wonen.

Casus C

In het wooncomplex is de verwachting dat bewoners elkaar mogelijk niet allemaal (van gezicht) kennen vanwege de grote omvang van de bewonersgroep. Bovendien biedt het gebouw weinig aantrekkelijke ruimtes waar bewoners elkaar spontaan kunnen tegenkomen. De kleine entreehal en functionele (lange) gangen en galerijen lijken niet uitnodigend om er langer te verblijven en een praatje te maken met een medebewoner. Hoewel er wel een ontmoetingsruimte aanwezig is, kan de beperkte zichtbaarheid van deze collectieve ruimte en/of de grote afstand voor bewoners van de hogere verdiepingen een drempel vormen voor bewoners om hier naar binnen te gaan en deel te nemen aan activiteiten.

Hoofdstuk 3 Behoeftte aan en toegang tot contact

Voordat we ingaan op de condities waaronder burencanct wordt plaatsvindt in de drie wooncomplexen, staan we in dit hoofdstuk kort stil bij de behoefte van bewoners aan vormen van contact en de mogelijke persoonlijke belemmeringen die ze kunnen ervaren bij het aangaan en/of onderhouden van contacten. Immers, bij het nadenken over het vormgeven van een woonomgeving voor ontmoeten is het van belang om bewust te zijn van mogelijke beweegredenen en belemmeringen die leven onder de doelgroep (en de verschillen die hierbinnen bestaan).

3.1. Niet iedereen heeft behoefte aan (dezelfde vorm van) contact

Er is groeiende aandacht voor woonvormen waarin burencanct wordt gestimuleerd, met de hoop dat dit resulteert in "samenredzame" woongemeenschappen waarin bewoners elkaar ondersteunen en waar het risico op eenzaamheid vermindert. Deze veronderstelling gaat echter uit van het principe dat alle bewoners in meer of mindere mate behoefte hebben aan contact met medebewoners. De resultaten van het survey-onderzoek onder circa 3400 huurders van Woonzorg Nederland laat zien dat circa 15% van de respondenten aangeeft geen tot zelden contact met medebewoners te hebben, deels omdat zij drempel(s) lijken te ervaren om contact aan te gaan en/of te onderhouden, maar deels ook omdat zij hier simpelweg geen behoefte aan hebben (voor meer informatie, zie <https://deelacademy.nl/kennisbank/rapportage-geclusterd-wonen>).

Dit beeld zien we terug in de gesprekken met bewoners uit de drie wooncomplexen, waaruit blijkt dat bepaalde bewoners er bewust voor kiezen om niet of nauwelijks binnen de woongemeenschap te participeren. Hierbij valt het op dat met name in wooncomplex B en wooncomplex C respondenten aangeven dat bewoners op zichzelf zijn, waarbij het met name voor respondenten in woongebouw B van belang is dat het contact dat er plaatsvindt op eigen initiatief is en geen verplichtend karakter heeft.

"Ik kan heel sociaal zijn. Ik noem mezelf sociaal, maar niet sociaal vaardig. Sociaal vaardig heeft te maken met dat ik niet met iedereen overweg kan, maar dat ook niet wens." Bewoner in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

Dit heeft onder andere te maken met de persoonlijke voorkeuren van bewoners, maar daarnaast ook met hun netwerk en tijdsbesteding. Zo lijkt het hebben van een partner een reden waarom er minder behoefte is aan contact met medebewoners. Verschillende respondenten met een inwonende partner geven aan dat zij de dag met elkaar doorbrengen en daar simpelweg genoeg aan hebben. Dit kan echter veranderen wanneer deze mensen of hun partner te maken krijgen met kwetsbaarheden.

"Maar ja, nee, we zijn eigenlijk een beetje meer op onszelf. Maar dat was in het andere huis dus ook. En ja, nogmaals, we hebben geen hond, we hebben geen kinderen, geen toestanden. Dat maakt ook dat je gaat praten met buurtgenoten of wat dan ook. Dus dat helpt ook niet [dat wij dat niet hebben]." Bewoner in de leeftijdscategorie 65-74 jaar

"We zijn te veel op ons onszelf ingesteld, denk ik. Kijk ook bij gemeenschap, dan moet je je ook overgeven eigenlijk, he. En wij hebben nog steeds met z'n tweeën een mooi leven zo en we kunnen wandelen en dingetjes doen met z'n tweeën en dan vraag je ook niet zoveel van de omgeving." Echtbaar, 75 jaar en ouder

Ook zien we dat de grootte /kwaliteit van het sociale netwerk en de tijdsbesteding van bewoners van invloed kunnen zijn op het contact met medebewoners. Respondenten die (betaald of onbetaald) werkzaam zijn en/of een (druk) sociaal leven hebben buiten de eigen woonomgeving lijken minder tijd door te brengen met medebewoners of prioriteit te geven aan dit contact.

"Ik ben er wel eens geweest [ontmoetingsruimte], maar ik, ja, ik ben daar niet gaan koffie drinken. Nee, nee. Daar is het leven ook nog net even te druk voor." Bewoonster in de leeftijdscategorie 65-74 jaar

"Zoals het nu gaat, vind ik het prima. Kijk, als ik straks geen werk meer zou hebben. Dan zoek ik wel meer contact, maar dat heb ik nu niet nodig. Maar als ik het nodig zou hebben, dan ga ik meer contact zoeken ja, want desnoods ga ik kaarten, maakt mij niet uit wat ik ga doen hier, maar wel dat je meer contacten gaat krijgen." Bewoonster in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

Hoewel deze respondenten aangeven geen of weinig behoefte te hebben om deel te nemen aan georganiseerde activiteiten, zoals samen een kop koffie drinken, of om vriendschappen met medebewoners te sluiten, wil dit niet zeggen dat spontane ontmoetingen met medebewoners niet belangrijk kunnen zijn. Onder deze respondenten wordt wel degelijk aangegeven dat ze andere bewoners (her)kennen, gedag zeggen of een praatje met ze maken. En dat het als prettig wordt ervaren om, op een weliswaar meer oppervlakkige manier, in goede verstandhouding met medebewoners om te gaan.

*“Ja, maar vriendelijk hoor in de lift en zo. En beneden praten we gewoon. Maar niet dat ik daar allemaal mee omga. Nee.”
Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder*

Spontane ontmoetingen lijken dus, ook voor deze (kleine) groep bewoners, te kunnen bijdragen aan het (her)kennen van een bredere groep bewoners. Bewoners kunnen zo hun medebewoners plaatsen, wat kan bijdragen aan een gevoel van veiligheid en vertrouwdheid. Het merendeel van de respondenten lijkt deze laagdrempelige contacten, zoals elkaar groeten of een kort praatje maken, als prettig en positief te ervaren. Enkele (sociaal kwetsbare) respondenten zoeken deze korte en laagdrempelige contactmomenten regelmatig bewust op, bijvoorbeeld door boodschappen te doen, om even onder de mensen te komen en een praatje te kunnen maken.

“Nou, ik word gezien en dat vind ik prettig. Ik ben hier niet anoniem.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

“En vroeger toen ik in [plaatsnaam] woonde sprak ik alleen de buurvrouw en voor de rest eigenlijk... Ja, dat vind ik heel fijn [dat ik hier mensen tegenkom].”... “[Contact is prettig] omdat het goed bevalt, daarvoor had ik altijd dat ik bang was voor contact, maar sinds die EMDR ben ik toch anders...” Bewoonster in de leeftijdscategorie 65-74 jaar

3.2. Contact maken is niet voor iedereen vanzelfsprekend

Hoewel sommige bewoners er bewust voor kiezen om (bijna) geen contact met medebewoners te hebben, is er ook een groep bewoners die deze behoefte misschien wel heeft, maar hierbij drempel(s) ervaart. Het aangaan van contact of het deelnemen aan activiteiten (in een ontmoetingsruimte) is niet voor iedereen even vanzelfsprekend. Zo noemen enkele respondenten dat ze een *mentale of sociale drempel* ervaren bij het betreden van een drukke ruimte of het initiëren van contact. Dit kan zijn omdat ze zich onzeker voelen, bang zijn voor veroordeling of willen voorkomen om zich aan anderen op te dringen.

“Nee, en weet je wat het is... Mensen hebben hun eigen leven en eigen vrienden en eigen familie. Ja, daar stap ik niet zomaar op af. Nee, daar ben ik dan op dat moment toch te verlegen voor.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

Ook *lichamelijke problemen* kunnen een barrière vormen om aan (bepaalde) activiteiten deel te nemen. Zo geeft een respondent aan dat door gehoorproblemen de geluiden te hard binnenkomen waardoor overprikkeling op de loer ligt. Maar wat ook wordt genoemd zijn onder andere problemen met het zicht, waardoor spelactiviteiten (zoals kaarten) niet meer mogelijk zijn, en problemen met de gezichtsspieren, waardoor drinken en eten niet meer gemakkelijk gaan.

“En dan hebben ze hier ook nog zo'n spelletjesavond, met rummikub en sjoelbakken en weet ik veel. Nou een sjoelbak kan ik niet horen, want dat geluid is namelijk heel hard. Dat heet hyperacusis [overgevoeligheid voor geluid]. En als je hier een kopje neerzet, klinkt dat 100 keer harder als normaal. Dus je kan het geluid niet meer hebben.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 65-74 jaar

*“Ja, ik moet wel zeggen dat ik, nu ik dit heb [wijzend naar haar hangende gezicht], dat ik iets terughoudend ben. Dat ik ook, als ik met mensen net in contact ben, een beetje de neiging heb om toch zo te gaan staan [gezicht draaien zodat het minder zichtbaar is]. Ja, ik moest wel een drempel over hoor. Nu is het wel iets verbeterd. Maar ja, ik vond dat wel lastig.”
Bewoonster in de leeftijdscategorie 55-64 jaar*

Ondanks dat ontmoetingsruimtes gebruikt mogen worden door alle bewoners, ervaren sommige mensen een drempel bij het binnentreden van een ontmoetingsruimte en/of het aangaan van contacten. Naast het meer toegankelijk maken van een dergelijke ruimte kan het stimuleren van spontane ontmoetingen voor deze groep bewoners heel belangrijk zijn. Herhaaldelijke toevallige ontmoetingen, bijvoorbeeld tijdens het passeren op de

gang, zorgen ervoor dat bewoners elkaar herkennen, wat op termijn de drempel voor een kort praatje of zelfs het deelnemen aan activiteiten zou kunnen verlagen.

“Ja, ik denk dat als we [andere bewoonster en respondent] elkaar gewoon wat vaker zouden passeren, dat het dan wat makkelijker is [om een gesprek aan te knopen].” Bewoonster in de leeftijdscategorie 65-74 jaar

Uit bovenstaande bevindingen blijkt dat bepaalde persoonlijke eigenschappen fysieke dan wel sociale drempels met zich meebrengen in relatie tot de mate waarin mensen toegang hebben tot contact. Dit wordt onderschreven door een eerdere verkenning onder huurders van Woonzorg Nederland waarbij er voor verschillende profielen oudere bewoners is gekeken naar de behoefte aan en gedragingen rondom burenccontact en wat dit zou kunnen betekenen voor het zoeken naar passende interventies (Moor, et al., 2023).

Bij het nadenken over ruimtelijke en/of organisatorische interventies in de woonomgeving gericht op het bevorderen van ontmoeting is het van belang om te beseffen dat 1) niet alle bewoners behoefte hebben aan (meer) burenccontact, 2) heel laagdrempelige ontmoetingen ((her)kennen van medebewoners) ook meerwaarde kunnen hebben, en 3) bepaalde groepen bewoners fysieke en/ of sociale drempels ervaren bij het aangaan van contact en wellicht moeilijker te bereiken zijn.

Hoofdstuk 4 Burencontact: barrières en mogelijkheden in de woonomgeving

Niet iedereen die open staat voor contact met medebewoners slaagt er ook in dit daadwerkelijk te realiseren. Allereerst bepalen iemand persoonlijke eigenschappen hoe makkelijk of moeilijk het is om contacten aan te gaan met medebewoners. Contact maken lijkt niet voor iedereen vanzelfsprekend. Daarnaast kan de wijze waarop de woonomgeving is vormgegeven burencontact faciliteren of zelfs stimuleren, maar ook juist een barrière opwerpen waardoor ontmoetingen met medebewoners minder eenvoudig tot stand komen. Dit kan te maken hebben met ruimtelijke factoren, waarbij het ontwerp van de fysieke omgeving de kans op het ontmoeten van andere bewoners verhoogt dan wel verlaagt. Maar ook de wijze waarop de woongemeenschap is georganiseerd kan bepalend zijn voor de mate waarin en de wijze waarop bewoners elkaar ontmoeten. Ook kenmerken van de bewonersgroep als geheel, zoals de samenstelling ervan of de groeps grootte, kunnen ontmoeting bemoeilijken of vergemakkelijken. In de onderstaande paragrafen wordt ingegaan op mogelijke factoren, die ruimtelijk of sociaal-organisatorisch van aard zijn, en die een belemmering of stimulans kunnen vormen voor het initiëren dan wel onderhouden van burencontact.

4.1. Ruimtelijke aspecten van de woonomgeving in relatie tot ontmoeten

De wijze waarop de woonomgeving is vormgegeven kan spontane en georganiseerde ontmoetingen tussen bewoners bevorderen dan wel belemmeren. Onderstaande paragraaf gaat in op enkele aspecten van de ruimtelijke inrichting van de woonomgeving in relatie tot ontmoetingen tussen bewoners.

Nabijheid

Hoewel veel respondenten aangeven contact te hebben met medebewoners verspreid over het gebouw (veelal via activiteiten), valt het op dat in alle drie de casussen respondenten (ook) vaak verwijzen naar contacten die in de directe nabijheid van de respondent wonen, bijvoorbeeld de (bijna) directe burens of medebewoners op dezelfde verdieping. Dit lijkt logisch aangezien mensen die in elkaars nabijheid wonen en hierdoor gebruik maken van dezelfde (verkeers)ruimten een grotere kans hebben elkaar spontaan te ontmoeten dan bewoners die verder uit elkaar wonen en/of op een andere verdieping wonen. Bestaande studies onderstrepen dat fysieke nabijheid kan bijdragen aan spontane ontmoetingen tussen bewoners (Abu-Gazzeh, 1999; Gehl, 1987; Greenbaum & Greenbaum, 1985).

“Ja, en ik heb goed contact met mijn naaste buurman aan de rechterkant. Hij is ook heel erg op zichzelf, maar hij mag mij heel graag. En eigenlijk ook met mijn overbuurman en die schuin tegenover. En ook deze buurman aan de linkerkant. Die is ook wat meer op zichzelf. Maar als we elkaar zien, dan maken we altijd een praatje.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

“Nee, [de verdiepingen] dat zijn aparte straten voor mij. Daar kom ik ook niet veel. Nee, [de gemeenschappelijke ruimte op de tweede verdieping] kom ik nooit. Nee.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

“Ja, soms kom je er zomaar eentje tegen. ‘Oh woon jij hier ook?’ ‘Ja!’ ‘Nou, waar woon je dan?’ En die woont dan helemaal aan de andere kant. En ik woon aan deze kant. Ik zeg: ‘ik ben daar nog nooit geweest.’” Bewoonster in de leeftijdscategorie 65-74 jaar

“Ik zit hier aan het trappen end. Er is hier niks meer, die kant is alles. En dat vind ik niet, dat vind ik geen punt hoor. Maar daar hebben ze wel gauwer contact. Ik heb geen bal hier.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

Bij het nadenken over mogelijke ruimtelijke interventies voor het stimuleren van spontane ontmoetingen kan het enerzijds waardevol zijn om de terloopse ontmoetingen met directe burens beter te faciliteren. Anderzijds zou er moeten worden nagedacht over (mogelijke) plekken in het gebouw waar bewoners van verschillende verdiepingen elkaar terloops tegenkomen. Juist op deze plekken zouden ruimtelijke interventies het burenccontact tussen bewoners die verspreid over het gebouw wonen kunnen stimuleren. Denk bijvoorbeeld aan het ontwerpen van een ontsluitingsprincipe waarbij collectieve ruimtes met verschillende functies aan veel gebruikte 'knooppunten' gelegen zijn.

De kans op treffen

De route die bewoners afleggen om van of naar hun woning of andere (collectieve) ruimtes in de woonomgeving te komen biedt mogelijkheden voor terloopse ontmoetingen (Torres-Antonini, 2001). In de praktijk zien we inderdaad dat de gedeelde route die bewoners (bijna) dagelijks afleggen door hen gerelateerd wordt aan spontane ontmoetingen, waarbij bewoners elkaar groeten en/of een praatje maken. Opvallend is dat de (collectieve) plekken in de woonomgeving waar deze spontane ontmoetingen tussen bewoners plaatsvinden verschillen voor de drie gebouwcomplexen. Onderstaand komen beurtelings de verschillende collectieve plekken aan bod die bewoners vaak noemen in relatie tot ontmoeting.

- Entreehal

De gedeelde entreehal (met de postvakken), worden in zowel wooncomplex A als wooncomplex C door respondenten genoemd als een plek waar ze andere bewoners toevallig ontmoeten (afbeelding 1 en 2). Op basis van de interviews met bewoners en observaties lijkt met name de entreehal in wooncomplex A deze terloopse contacten te bevorderen. De ruim vormgegeven hal met zitje lijkt bewoners de gelegenheid te bieden om een praatje met elkaar te maken. Vanuit de hal wordt laagdrempelig contact gemaakt met personen die in de ontmoetingsruimte verblijven door even te zwaaien via de glazen pui. In het hoogbouwcomplex C wordt, in tegenstelling tot de twee (laagbouw) gebouwen, door bijna alle respondenten de lift genoemd als plek waar zij andere bewoners tegenkomen.

"Want iedereen weet dat om twee uur, kwart over twee, onze postbode komt. Ja, ja. En dan staan ze om half drie bij de [post]bus, hè. Allemaal." Deelnemer workshop photovoice.

"Ja, ik bedoel, een praatje op de gang. Ik bedoel, je gaat toch allemaal gewoon leuk met elkaar om. Ik bedoel, iedereen groet elkaar als je elkaar tegenkomt. Je haalt de krant of de post op en je komt iemand tegen." Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

"Altijd [tegengekomen van onbekenden]. Je komt vooral mensen tegen als je van twaalf hoog naar beneden gaat. Ik ontmoet iedereen in de lift. En dan hoor je ook de laatste nieuwtjes als ze tegen mekaar staan te praten. Of je komt buiten. Buiten heb je ook altijd contact. Gewoon hier rond het huis." Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

In wooncomplex B zien we een heel ander beeld. Hier lijken veel respondenten de hoofdentree met de liften en de postvakken (gedeeld met het verpleeghuis) in mindere mate te gebruiken en juist de 'achteruitgang' van de gebouwvleugel te verkiezen. Dit suggereert dat deze route in de praktijk als handiger wordt beschouwd. Respondenten refereren dan ook niet of nauwelijks aan de centrale entreehal, liften en/of postvakken als plek waar zij andere bewoners tegenkomen. Hieruit blijkt dat de entreehal veel potentie heeft voor het faciliteren van spontane ontmoetingen tussen bewoners, mits deze ook praktisch is in gebruik.

Afbeelding 1: Centrale entree met liften en postvakken, Casus A. Foto: AiH.

Afbeelding 2: Centrale entree met liften en postvakken (in aangrenzende ruimte), Casus C. Foto: AiH.

“Heel soms [gebruik ik de hoofdentree]. Als ik net met de hond terugkom. En dat ik denk: oh, ik kijk even in mijn postvak. Die zijn daar wel. Maar eigenlijk gebruik ik die niet zo vaak.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

- Verkeersruimte

Meerdere respondenten geven aan dat zij medebewoners terloops ontmoeten in de gang of op de galerij bij het verlaten van of het terugkeren naar hun woning. Op basis van observaties in de drie casussen lijkt variatie te bestaan in het ontsluitingsprincipe en de uitstraling van de verkeersruimtes in de gebouwen, en de mate waarin deze uitnodigend is om langer te verblijven (afbeelding 3 t/m 6). Het merendeel van de interne gangen en buitengalerijen lijkt erg functioneel van aard en nodigt niet per sé uit om te blijven staan om een praatje met een buur te maken. Op basis van observaties lijken met name de verkeersruimtes van het hoogbouw complex C minder uitnodigend, onder andere door de lengte van de gangen, de monotone rechte muren (weinig tot geen nisjes, verbredingen of inspringende delen) en het toegepaste materiaalgebruik (afbeelding 5). Interessant is dat respondenten uit wooncomplex A de verkeersruimte vaker lijken te benoemen als plek voor ontmoeting dan respondenten uit de andere twee gebouwcomplexen.

“Ik ga vaak als het regent in de gang lopen. En dan kom je ook mensen tegen. Maak je ook een praatje.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

Afbeelding 3: Interne gang casus A. Foto: AiH.

Afbeelding 4: Interne gang casus B. Foto: AiH.

Afbeelding 5: Interne gang casus C. Foto: AiH.

Afbeelding 6: buitengalerij, casus C. Foto: AiH.

In wooncomplex A worden de interne gangen afgewisseld met ruime overlopen met doorkijkjes naar de ontmoetingsruimte (afbeelding 7) of naar buiten. Deze plekken bieden gelegenheid voor het maken van een praatje en bieden tevens zicht op eventuele activiteiten die in de ontmoetingsruimte plaatsvinden. De verkeersruimte in het gebouw is door een deel van de bewoners aangekleed middels plantjes en kunstwerken van één van de bewoners.

Wat verder opvalt is dat in wooncomplex A op enkele plekken in het gebouw sprake is van een flinke overmaat ter plaatste van de voordeur van woningen (afbeelding 10). De verkeersruimte van het gerenoveerde verzorgingshuis heeft op enkele plekken meer ruimte dan puur functioneel nodig zou zijn om de aangrenzende woningen te ontsluiten. Bewoners die hun woning vanuit deze plekken betreden, hebben deze ruimte hier en daar 'toegeëigend' en ingericht (afbeelding 8). Enkele respondenten noemen het belang van deze plekken voor het ('illegaal') ontmoeten van medebewoners tijdens de Covid-periode.

"Ja, je zag elkaar niet bij de koffie [tijdens de Covid periode], dus dat was wel heel anders. Ja, en hierboven zeiden we: 'kom op, we gaan gewoon daar zitten'. Want, ja, eigenlijk mogen daar helemaal geen stoelen staan. We zeiden: 'nou lekker zo, we zetten er wel wat neer.'" Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

In de andere twee gebouwcomplexen (B en C) is er weinig extra ruimte bij de eigen voordeur (in de gang of op de galerij) die gepersonaliseerd kan worden en gelegenheid biedt voor het maken van een praatje. Het ontbreken van een overmaat bij de voordeur maakt dat er geen ruimte is voor zo'n persoonlijk plekje (dat uitstraalt "hier woon ik"), vaak ook omdat dit niet is toegestaan vanwege regelgeving, zoals brandveiligheidseisen.

Afbeelding 7: Verkeersruimte verdieping, Casus A. Foto: AiH.

Afbeelding 8: Eigen plekje bij de voordeur, Casus A. Foto: AiH.

- Functionele ruimtes

Niet alleen de route die mensen afleggen om van of naar hun woning te gaan biedt de mogelijkheid voor het spontaan ontmoeten van medebewoners, maar ook functionele ruimtes waar mensen vaak gebruik van (moeten) maken. In wooncomplex B noemen verschillende respondenten de wasserette en het winkeltje in de recreatieruimte als plekken waar zij andere bewoners tegenkomen. Hoewel deze ruimtes in eerste instantie niet gericht zijn op het bevorderen van burenccontact, lijken ze hier juist wel, op een laagdrempelige manier, mogelijkheden voor te bieden.

"Ja, wel eens bij de wasserette zoals ze het noemen [kom ik mensen tegen]." Bewoonster in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

"Ja, net zoals vanmorgen. In het winkeltje, dat zit in die [recreatie]zaal. Als het winkeltje open is, dan loop je even naar binnen. En dan groet je de mensen even, maak je een praatje. Er zijn mensen waar zij [de honden] heel dol op zijn. Dus dan ontkom ik er niet aan om daar even naar binnen te gaan. Dan krijgen ze een klein lekkertje." Bewoonster in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

- Overgangszones

Uit de interviews met bewoners komt naar voren dat in het laagbouw complex A overgangszones, zoals de terrasjes van de woningen op de begane grond, bijdragen aan laagdrempelig contact met passanten (afbeelding 9). Respondenten (die aan de straatzijde wonen) geven aan dat ze vanaf hun (kleine) terrasje (of balkon) grenzend aan de eigen woning goed zicht hebben op de activiteiten op straat en vaak groeten of een praatje maken met voorbijgangers. Veel respondenten waarderen deze ‘eigen’ plek en het informele contact dat hier plaatsvindt, wat soms leidt tot langere gesprekken. Dit beeld komt overeen met de bevindingen uit de literatuur, waaruit blijkt dat overgangszones, zoals een stoepje bij de voordeur, voortuin of terrasje aan de straat, de mogelijkheid kunnen bieden om vanuit een veilig aanvoelende plek anderen te observeren en laagdrempelig voorbijgangers te groeten of een praatje te maken (Gehl, 1987; Skjaeveland & Garling, 1997; Williams, 2005).

*“Ja, daar is menigeen jaloers op hoor [op de woning op het hoekje]. Degenen die daar aan die achterkant zitten. ‘s Ochtends effen een zonnetje en dan weg. Hier komen mensen langs als je buiten zit. Kom maar ff hoor. Ze maken een praatje.”
Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder*

*“Als het dan straks even mooi weer wordt en het zonnetje dreigt, dan zit ik er [op het terras] weer hoor. Ja, ik heb al verschillende keren buiten gezeten. Ja, je zit hier hartstikke lekker.” ... “Nee hoor, en dan komen ze soms wel even aanwaaien, weet je wel. Dan denken ze [naam respondent] is buiten en de stoel is leeg, dan ga ik er even bij zitten.”
Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder*

In het hoogbouw complex C hebben de woningen weliswaar geen overgangszones op straatniveau, maar zijn deze wel voorzien van een balkon (afbeelding 10). Hoewel enkele respondenten die aan de pleinzijde wonen aangeven graag vanaf hun balkon de activiteiten op het plein te observeren, wordt door verschillende respondenten ook genoemd dat het op warme dagen te heet wordt op het balkon zodat deze niet gebruikt kan worden. De relatie met het leven op straat lijkt niet alleen weinig te worden ondersteund door de vormgeving (in combinatie met de oriëntatie) van de balkons, maar wordt ook gehinderd door de (te) hoge borstwering van de woningen. Verschillende respondenten lijken de verbinding met de buitenwereld te missen vanwege het beperkte zicht op het maaiveld wanneer zij in de woonkamer zitten.

Afbeelding 9: Terrasjes en balkons aan de straatzijde, wooncomplex A. Foto: AiH.

Afbeelding 10: Balkons aan pleinzijde, wooncomplex C. Foto: AiH.

Samenvattend kunnen we, op basis van deze bevindingen, bevestigen dat een gedeelde route en de hieraan gelegen veel gebruikte collectieve ruimtes in de woonomgeving belangrijk zijn voor spontane ontmoetingen tussen bewoners. We zien echter duidelijke verschillen tussen de drie casussen wat betreft de locaties waar deze spontane ontmoetingen plaatsvinden, mede bepaald door (de relatie met) de context waarin het gebouw staat en het ontsluitingsprincipe en de vormgeving hiervan.

Voor het stimuleren van spontane ontmoetingen in een bestaande situatie is het cruciaal om binnen een wooncomplex allereerst een goed inzicht te krijgen in het gedrag, de dagelijkse routines en het ruimtegebruik van bewoners in relatie tot de ruimtelijke kenmerken van het gebouw. Met deze inzichten kunnen gerichte ruimtelijke ingrepen worden ontwikkeld die aansluiten op het gedrag van bewoners, zoals het upgraden van veel gebruikte routes in de woonomgeving die bewoners uitnodigen om een praatje met de buren te maken.

Collectieve ruimtes voor ontmoeten

Collectieve ruimtes in wooncomplexen bieden bewoners de gelegenheid om elkaar spontaan of vaker nog in georganiseerd verband te ontmoeten. Zo zien we dat ontmoetingsruimtes een belangrijke plek zijn voor, met name het georganiseerd, ontmoeten. De mate waarin lijkt echter te verschillen tussen de drie woongebouwen. Waar in het woongebouw A en C de ontmoetingsruimte in ieder geval op regelmatige basis voor georganiseerde activiteiten wordt gebruikt, is dat voor de twee kleinere gemeenschappelijke ruimtes in de zuidvleugel van woongebouw B (afbeelding 15 en 16) in veel mindere mate het geval.

Die [twee gemeenschappelijke ruimten] hebben wij nog nooit gebruikt voor iets. En die staan voor 90, 95 procent leeg. Mooi ingericht, maar er gebeurt verder niets." Bewoner in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

Bij het succesvol vormgeven van ruimte voor (georganiseerd) ontmoeten lijken niet alleen ruimtelijke, maar ook organisatorische aspecten een rol te spelen. De aanwezigheid van een goed gesitueerde en aantrekkelijke ruimte wil niet per sé betekenen dat bewoners elkaar hier (gaan) ontmoeten. Een cruciale randvoorwaarde is dat er onder bewoners überhaupt de behoefte bestaat om samen iets in deze ruimte te doen en dat dit ook daadwerkelijk wordt geïnitieerd, indien nodig met ondersteuning van vrijwilligers en/of professionals.

Als we in deze studie kijken naar het gebruik van de ontmoetingsruimtes lijken bepaalde ruimtelijke factoren van invloed te zijn op het gebruik hiervan en daarmee op de kans dat bewoners elkaar hier ontmoeten. Deze ruimtelijke factoren zijn gerelateerd aan de *ligging* en de *zichtbaarheid* van de ruimte en de mate van *aantrekkelijkheid*, *huiselijkheid* en (*multi*)*functionaliteit* van de ruimtes.

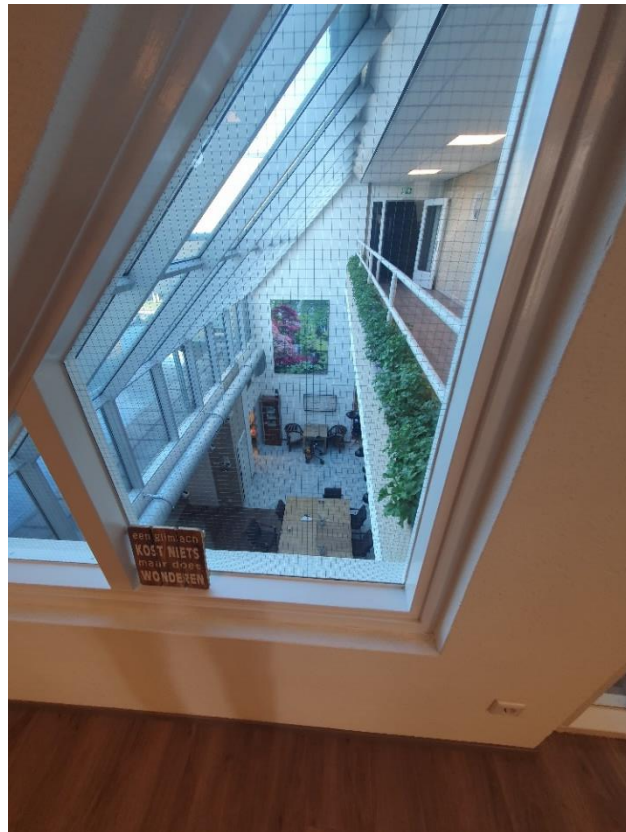
In wooncomplex A lijken onder andere de *centrale ligging* van de ontmoetingsruimte in het gebouw en de goede *zichtbaarheid* vanuit zowel de entreehal als de verkeersruimtes bij te dragen aan het gebruik (afbeelding 11 en 12). Bewoners lopen vaak langs deze ruimte en zien wat daarbinnen plaatsvindt, waardoor de drempel relatief laag is om hier een kijkje te nemen. Voor verschillende respondenten op deze locatie lijkt de ontmoetingsruimte letterlijk het centrale punt in het collectieve leven van de woongemeenschap te zijn.

"Daar [georganiseerde activiteiten] ga ik altijd uit mezelf heen. Zoals morgenmiddag is er weer kaarten of bingo. Maar in ieder geval, daar ga ik heen. Ja, dan ga ik zelf, alleen." "Ja, het maakt niet uit [dat het niet helemaal duidelijk is wat er is georganiseerd]. Ik ga er heen, ik zit vlakbij." Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

Daarentegen zien we in het hoogbouw complex C dat de *ligging* en de *zichtbaarheid* van de ontmoetingsruimte juist belemmerend kan werken. Hoewel de ontmoetingsruimte gesitueerd is op de begane grond in de buurt van de centrale entree, lijkt deze een beetje verstopt achter de ruimte met de postvakken. Hierdoor is de ontmoetingsruimte vanuit de hal slecht zichtbaar en zien bewoners bij het naar binnen of buiten gaan van het complex niet wie er aanwezig is of wat er in de ruimte plaatsvindt. Respondenten geven dan ook aan dat zij alleen voor deelname aan een specifieke activiteit naar beneden gaan. De verwachting is dat bewoners door de ligging van de ruimte en de beperkte zichtbaarheid minder snel worden aangespoord om (spontaan) deel te nemen aan activiteiten.

Afbeelding 11: Zicht vanuit ontmoetingsruimte op de entreehal en verkeersruimte op de verdieping, wooncomplex A. Foto: AiH.

Afbeelding 12: Doorkijkje vanaf de gang op de verdieping naar de ontmoetingsruimte, wooncomplex A. Foto: AiH.

Ook de *aantrekkelijkheid*, *huiselijkheid* en *(multi)functionaliteit* van de ontmoetingsruimtes lijken de beleving en/of het gebruik van de ruimtes te beïnvloeden. De ontmoetingsruimte van casus A (afbeelding 13 en 14) wordt door verschillende bewoners als aantrekkelijk en huiselijk ervaren. Sommige respondenten spreken er zelfs met trots over en lijken een bepaalde mate van eigenaarschap te voelen.

De onderverdeling van de ontmoetingsruimte in verschillende zones maakt dat de ruimte voor verschillende activiteiten (in verschillende groepsgroottes) geschikt is. Opvallend is dat verschillende respondenten aangeven de ruimte niet alleen voor georganiseerde activiteiten, maar ook voor niet-geplande activiteiten te willen gebruiken. Dit is echter vanwege organisatorische aspecten niet goed mogelijk (zie paragraaf 'Eigenaarschap'). De recent verbouwde ontmoetingsruimtes in woongebouw C hebben in vergelijking met de ruimtes op de andere locaties een meer functionele inrichting (afbeelding 17). Het merendeel van de bewoners gebruikt de ruimte meer als recreatieruimte en lijkt minder binding met de ruimte aan zich te hebben.

Tot slot zien we dat het *imago* dat aan een gebouw of ruimte kleeft invloed kan hebben op het gebruik hiervan. Dit zien we met name terug in casus A, waar onder dorpsbewoners nog steeds het imago van 'bejaardentehuis' kleeft aan het gerenoveerde verzorgingshuis. Ook binnen het wooncomplex zien we dat enkele (meer vitale) respondenten de ontmoetingsruimte relateren aan een oudere doelgroep waar zij nog niet toe behoren.

"Hier naar beneden gaan om koffie te drinken, dat is voor mij een stap te ver. Omdat daar dus oud en gebrekkig aankleeft zullen we maar zeggen." Bewoonster in de leeftijdscategorie 65-74 jaar

Op basis van het bovenstaande blijkt dat de functie en de kwaliteit van de ontmoetingsruimte en de ligging ervan in het gebouw bepalend kunnen zijn voor het gebruik en de beleving van deze ruimte. Bovendien komt de vraag naar boven of een ruimte die specifiek gericht is op het faciliteren van georganiseerde activiteiten, ook gebruikt kan worden voor niet-geplande (mogelijk individuele) activiteiten, zoals het kijken van televisie of het lezen van een boek.

Bij het nadenken over de vormgeving en inrichting van een collectieve ruimte moet er goed worden nagedacht over de geplande én niet-geplande activiteiten die deze ruimte moet kunnen faciliteren. Het is hierbij essentieel om vooraf goed zicht te hebben op wat de bewoners in deze ruimte (met elkaar) willen doen en hoe ze de ruimte willen gebruiken. Overweeg hoe bewoners hierin inspraak kunnen hebben. Probeer er hierbij voor te zorgen dat niet alleen de meest mondige bewoners worden geraadpleegd, maar ook degenen die wat meer op de achtergrond zijn en/of minder participeren.

Afbeelding 13: Eetgedeelte van de ontmoetingsruimte in wooncomplex A. Foto: AiH.

Afbeelding 14: Open keuken in ontmoetingsruimte wooncomplex A. Foto: AiH.

Afbeelding 15: Ontmoetingsruimte op de begane grond met aangrenzend terras, wooncomplex B. Foto: AiH.

Afbeelding 16: Ontmoetingsruimte op de tweede verdieping met ruim balkon, wooncomplex B. Foto: AiH.

Afbeelding 17: Ontmoetingsruimte (incl. keuken) op de begane grond, wooncomplex C. Foto: AiH.

Gedeelde buitenruimte

Niet alleen collectieve binnenruimtes kunnen ontmoetingen tussen bewoners faciliteren, maar ook een gedeelde buitenruimte kan hier een belangrijke rol in spelen. Deze studie laat zien dat de *inrichting* van de buitenruimte en de *aanwezigheid van groen* de beleving van de buitenruimte kunnen beïnvloeden. Daarnaast kan de beslotenheid van de buitenruimte, en daarmee de *toegankelijkheid* voor 'buitenstaanders', relateren aan de mate waarin bewoners zich de ruimte 'toe-eigenen' en een gedeeld eigenaarschap ervaren. Dit komt met name terug in casus B (afbeeldingen 18 t/m 20), waar bijna alle respondenten aangeven dat ze graag in het gezamenlijke (maar begrensde) park verblijven. Dit geeft volgens de bewoners ruimte aan terloopse ontmoetingen, wat bevorderlijk lijkt voor de publieke familiariteit op deze locatie. Respondenten geven aan vooral de aanwezigheid van groen en dieren op het terrein te waarderen en relateren dit aan ervaren rust. Hoewel een sterk gevoel van verbondenheid onder bewoners van het woongebouw nauwelijks aanwezig lijkt te zijn, voelen bewoners zich des te meer verbonden met hun 'eigen' groene plek.

Afbeelding 18: Parkeerterrein ter plaatse van de entree van het wooncomplex B. Foto: AiH.

Afbeelding 19: Bordje 'Eigen terrein' Vegetarisch woonpark. Foto: AiH.

Afbeelding 20: Park, wooncomplex B. Foto: AiH

In casus C is de buitenruimte op een heel andere wijze ingericht en begrensd. Waar de gebouwen in casus B juist omsloten worden door een groen park, vormt in casus C het gebouw zelf de begrenzing van een publieke ruimte (afbeeldingen 21 en 22). Hoewel het wooncomplex (met aangrenzende gebouwen) in een 'U' vorm het plein begrenst, bevorderen de grote afmetingen van het plein en de hoogte van de omringende gebouwen, in combinatie met de inrichting van het plein, niet het gevoel van geborgenheid. Daarnaast wordt het plein niet alleen gebruikt door bewoners van de hoogbouw, maar ook door voorbijgangers die het plein als route naar het winkelcentrum gebruiken. Door het openbare karakter van het plein zien bewoners hier vaker onbekende gezichten, wat niet per sé zal bijdragen aan publieke familiariteit, en zelfs in sommige gevallen kan leiden tot een gevoel van sociale onveiligheid.

Afhankelijk van de locatie en de specifieke context kan de mate waarin de buitenruimte toegankelijk is voor mensen 'van buitenaf' een rol spelen bij het gebruik van de ruimte door bewoners zelf. Een buitenruimte die als 'collectief eigen' wordt ervaren, (gezamenlijk) wordt ingericht op een manier die aansluit bij de voorkeuren van de bewoners, waar men bekenden tegenkomt en zich veilig voelt, kan ontmoetingen tussen bewoners stimuleren. Echter, dit kan juist belemmerend werken voor het aangaan van bindingen met wijkbewoners.

Afbeelding 21: Entreegebied aan publiek plein, wooncomplex C. Foto: AiH.

Afbeelding 22: Publiek plein aangrenzend aan het wooncomplex, wooncomplex C. Foto: AiH.

Bij het nadenken over de vormgeving en inrichting van collectieve buitenruimtes is het van belang om stil te staan bij de gewenste gradaties van publieke toegankelijkheid en de mogelijke consequenties hiervan ten aanzien van de beleving en het gebruik van de ruimtes.

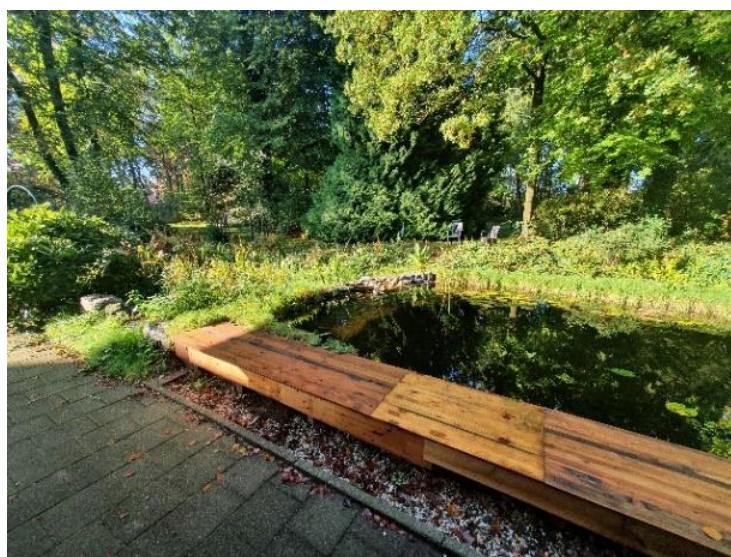
Gradaties in privacy

Geclusterde woonvormen waarbij mensen in één gebouw wonen en (ontmoetings)ruimten delen lijken bevorderlijk voor ontmoeting. Meerdere respondenten benadrukken dat het delen van een entree en gangen in deze woonvormen een andere dynamiek met zich meebrengt dan bij grondgebonden woningen het geval is, mede omdat bewoners dicht op elkaar leven. Burencontact brengt echter ook een keerzijde met zich mee, zoals het risico op een verstoorde balans tussen contact en privacy. De onderstaande paragrafen laten zien welke ruimtelijke factoren een gevoel van privacy onder bewoners borgen of juist verstoren.

De privacy van bewoners lijkt met name in wooncomplex B in het geding te komen. Bewoners in de voormalige vleugel van het verpleeghuis wonen in (zeer) kleine appartementen zonder een eigen buitenruimte, zoals een tuin of balkon. Enkele respondenten geven aan dat men in dit gebouw wel erg dicht op elkaar woont. Daarnaast zijn bewoners, vanwege het gemis van een privé buitenruimte, meer aangewezen op de gedeelde buitenruimte (afbeelding 23 & 24). Deze parkachtige buitenruimte, waar bewoners zich vanwege de natuurlijke uitstraling sterk mee verbonden voelen, is tevens de plek waar het contact met anderen soms 'opgedrongen' kan voelen, zeker met warm weer.

Afbeelding 23: Woningen op de begane grond direct gelegen aan het terras aan de vijver, wooncomplex B. Foto: AiH.

Afbeelding 24: Terras aan de vijver, wooncomplex B. Foto: AiH

Ook in de eigen woning ervaren bewoners soms een gebrek aan privacy. Voor bewoners op de begane grond ontbreekt bovendien een bufferzone tussen hun woning en de gedeelde buitenruimte (afbeelding 23). Zo'n overgangszone kan niet alleen bijdragen aan spontane ontmoetingen, maar ook juist de privacy in de eigen woning waarborgen. Op deze manier wordt er immers een afstand gecreëerd tot het leven op straat. Het

ontbreken van dergelijke zones zorgt voor een harde grens tussen het private en collectieve domein van de woongemeenschap, wat bewoners het gevoel geeft bekeken te worden. Dit leidt ertoe dat zij zich minder vrij voelen in hun eigen woning.

*“Maar in de zomer concentreert het zich veel meer omdat iedereen buiten is met dat weer. Want ja, het blijft een appartementencomplex van 35m2. Heel veel thuis ontvangen kun je ook niet natuurlijk. Het is allemaal best krap hier.”
“Soms zelfs iets te veel [contact met medebewoners]. Vooral in de zomer, dan wordt het moeilijker. Ja, kijk, het is ten eerste warm, dus je wil graag naar buiten. Maar dan kom je ook overal mensen tegen.” Bewoner in de leeftijdscategorie 55-64 jaar*

“Nou, ik vind het heel erg fijn bij de vijver. Maar als je daar dan zit, dan probeer ik mijn hoofd leeg te maken. En dan zit ik daar net. En dan komt er iemand langs en die gaat dan bij je zitten. Die gaat een praatje houden en ik vind het heel lastig om dan te zeggen: ‘nou, ik vind het helemaal niet erg dat je naast me zit, maar ik wil eigenlijk gewoon even niet praten’. Want ik ben altijd bang dat ik iemand voor het hoofd stoot.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

Wanneer er wordt ingezet op een woonomgeving die ontmoetingen tussen bewoners stimuleert, dient ook het waarborgen van privacy als een belangrijk aspect te worden meegenomen. Iedereen heeft immers wel eens minder behoefte aan contact met anderen. Het opdringen van contact met medebewoners kan juist een averechts effect hebben wat zelfs kan leiden tot sociale terugtrekking. De woonomgeving dient spontane en georganiseerde ontmoetingen te stimuleren, maar bewoners tevens de keuze geven wanneer en waar ze anderen willen ontmoeten.

Ontmoeten in de wijk

Spontane ontmoetingen tussen bewoners vinden niet alleen in het gebouwcomplex plaats, maar ook in de directe omgeving van het gebouw. Door enkele respondenten van wooncomplex A en wooncomplex C wordt ook de straat en /of stoep rondom het wooncomplex genoemd in relatie tot het toevallig ontmoeten van medebewoners (afbeelding 26 en 27). Verschillende respondenten van casus A merken op dat mensen (uit de wijk) vriendelijk groeten voor het gebouw, wat bijdraagt aan een gezellige, ‘dorpse’ sfeer die ze erg lijken te waarderen.

Ook in wooncomplex C geven respondenten aan dat ze elkaar ter plaatse van het entreegebied van het gebouw tegenkomen. Echter noemen enkele respondenten ook aan dat zij alert zijn op (het gedrag van) personen die hier rondhangen en/of het gebouw binnen (willen) gaan, wat onder andere te wijten lijkt te zijn aan eerdere (criminele) incidenten en/of overlast in of rondom het gebouw. In deze stedelijke omgeving lijkt het des te belangrijker om bij het creëren van prettige verblijfplekken rondom het gebouw rekening te houden met voldoende mogelijkheden voor sociale controle om het gevoel van veiligheid onder bewoners te bevorderen.

“Ja, binnen, voor de deur [daar worden mensen gerold]. Dan kijken ze [zakkenroller] de pincode af bij de Albert Heijn, bijvoorbeeld. En dan lopen ze [zakkenrollers] mee. Bij de oude voordeur zag je dat ze de portemonnee bij die vrouw uit de tas halen en dan meelopen tot bij de brievenbussen. Eentje houdt die vrouw aan de praat en de andere trekt de pinpas eruit, portemonnee weer dicht en de portemonnee weer in de zak. En dan zat er een tussendeur tussen, moesten ze naar de lift toe, moeten ze even wachten en bij die mevrouw weer gaan staan. En dan praten ze met haar en doen de portemonnee weer terug in haar tas. Met de hoop natuurlijk dat ze die pinpas niet mist.” Bewoner in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

Afbeelding 25: Entreegebied, wooncomplex A.
Foto: AiH.

Afbeelding 26: Entreegebied, wooncomplex C.
Foto: AiH.

Concurrerende ontmoetingsplekken

De aanwezigheid van ontmoetingsplekken in de buurt kunnen van invloed zijn op het gebruik van een ontmoetingsruimte in het eigen gebouw. In het geval bewoners op een andere plek al contacten opdoen en met anderen (waaronder medebewoners) samenkomen kan dit zorgen voor minder behoefte aan contact met bewoners in het eigen gebouw. Dit zien we met name terug in wooncomplex C. Het buurthuis in de plint van het gebouw en de horeca in het aangrenzende winkelcentrum zijn plekken waar bewoners vaak te vinden zijn en elkaar laagdrempelig ontmoeten. De aanwezigheid van deze concurrerende ontmoetingsplekken zou één van de redenen kunnen zijn van het gematigde animo onder een deel van de bewoners om deel te nemen aan activiteiten in de ontmoetingsruimte van het eigen gebouw.

“We zijn nou proberen activiteiten erbij te krijgen, maar dat is heel moeilijk om die activiteiten op te starten. Want iedereen zit op het winkelcentrum de hele dag! In dat winkelcentrum. En dat is de plek waar ze elkaar ontmoeten, waar ze zitten. Aan de andere kant zit wat horeca, daar zie je ook vaak heel veel bewoners zitten.” Bewoner in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

Hoewel voorzieningen in (de plint van) het gebouw kunnen bijdragen aan ontmoetingen tussen bewoners en/of de levendigheid in de wijk, is het van belang om na te gaan op welke wijze de voorzieningen in de bredere context elkaar aanvullen of juist met elkaar concurreren.

4.2. Organisatorische aspecten van de woonomgeving in relatie tot ontmoeten

Naast ruimtelijke kenmerken van de woonomgeving spelen organisatorische aspecten ook een rol bij ontmoeting, samenwerking en gemeenschapsvorming. Het gaat dan onder andere om de wijze waarop bewoners, vrijwilligers en professionals gezamenlijk het reilen en zeilen van de woongemeenschap, het beheer van collectieve ruimtes en het aanbod van gezamenlijke activiteiten regelen.

Georganiseerde activiteiten

Georganiseerde activiteiten bieden bewoners de gelegenheid om gezamenlijk tijd door te brengen. In het algemeen zien we dat respondenten georganiseerde activiteiten veelal relateren aan gezelligheid en het beter leren kennen van hun medebewoners. Wel zien we verschillen tussen de drie wooncomplexen als het gaat om de ervaring van bewoners ten aanzien van de georganiseerde ontmoetingen, wat onder andere gerelateerd lijkt aan de *intensiteit en diversiteit van het programma-aanbod van activiteiten* en de aansluiting hiervan op de behoeften van de bewoners.

Zo lijkt het erop dat het (bijna) dagelijkse aanbod van diverse activiteiten in casus A, georganiseerd door een groot netwerk van vrijwilligers en gecoördineerd door een community builder, daadwerkelijk bijdraagt aan de gemeenschapsvorming onder een specifieke groep bewoners. Voor meerdere respondenten, waaronder minder vitale bewoners en/of mensen met een klein sociaal netwerk buiten de woongemeenschap, zijn deze activiteiten, zoals het (bijna) dagelijkse koffie uurtje, een vast onderdeel van hun dagelijkse routine. Naast de recreatieve activiteiten, lijkt met name het verzorgde diner (voor alleenstaanden) veel enthousiasme op te wekken onder een groot deel van de respondenten. Het feit dat meerdere respondenten uitkijken naar deze activiteiten, vooral om hier samen met bekenden aan deel te nemen, duidt op een positieve betrokkenheid bij de gemeenschap.

Verskillende respondenten geven aan dat ze door regelmatige deelname aan activiteiten anderen leren kennen, kennissen opdoen en zelfs vriendschappen hebben gesloten. Kortom, (frequente) georganiseerde activiteiten lijken voor degenen die hiervoor openstaan een mogelijkheid te bieden om verbinding te maken met andere bewoners en sociale relaties aan te gaan of te versterken.

*“Nou ja, er is maandagavond altijd spelletjes avond en dat is dan van 19 tot 20.30u en dat vind ik ontzettend leuk. Dat vind ik erg leuk, want ik ben eigenlijk wel een spelletjes mens. En, we hebben een leuk groepje. En ja dat is leuk. En ja, daar maak ik dankbaar gebruik van. Dat vind ik wel echt leuk. En we hebben ook een heel leuk groepje waarmee we sjoelen.”
Bewoonster uit de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder*

*“Ja ja, ik ga altijd koffiedrinken. Nou, bijna iedere dag. Ik vind het zelf altijd naar om alleen koffie te drinken en... Nou ja, je bent helemaal alleen. Dus ja.”
Bewoonster uit de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder*

*“En we doen heel vaak, dus alle dagen, met die koffie. Dat is heel anders als dat je in een rijtjeshuis woont en je staat op en je gaat zelf koffiedrinken in je eentje. Ja, ja, of je moet iemand uitnodigen, maar dat is toch anders. Ja, het verbindt mensen.”
Bewoonster in de leeftijdscategorie 65-74 jaar*

In Casus C komt naar voren dat een minder intensief en divers programma van georganiseerde activiteiten wellicht geen onderdeel uitmaakt van de dagelijkse routine van bewoners, maar toch voor individuele bewoners van meerwaarde kan zijn. Hoewel respondenten aangeven dat er maar een relatief kleine groep bewoners deelneemt aan een deel van deze activiteiten, lijken deze geplande momenten een mogelijkheid te bieden om op een andere, minder oppervlakkige manier met medebewoners in contact te komen en andere bewoners (beter) te leren kennen. Bewoners die een actieve rol spelen bij de organisatie van activiteiten, ervaren dit als betekenisvol.

*“Ik ben er vanavond. Natuurlijk zijn wij erbij [bingo], tuurlijk. De meeste activiteiten natuurlijk. Nu wel, ja, ja, dat is gewoon gezellig. Je praat met iedereen. Toch op een andere manier. Niet meer van: ‘hoe is het?’ of ‘God, ik zag je vandaag, wat heb je gedaan en waar ben je geweest?’ Het is iets dieper dan alleen maar goedendag en dat was leuk om zichzelf. Maar ik hoef ze niet op de koffie. Maar ik vind het wel leuk ja.”
Bewoonster uit de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder*

*“Nee, beneden [in de ontmoetingsruimte] is het anders, dan praat iedereen met mekaar. Dus er zijn altijd andere type gesprekken.”
Bewoonster uit de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder*

Hoewel bewoners in casus B meer op zichzelf lijken te zijn en er weinig animo is om activiteiten te organiseren, lijkt het maandelijks diner drukbezocht te worden. Daarnaast delen bewoners met name een sterke verbondenheid met de natuur die tot uiting komt in gezamenlijke activiteiten rondom het onderhouden of verbeteren van het park.

*“We hebben nu nieuwe beukjes laten planten. Dat is ook een initiatief van de bewoners geweest. We hebben een ecologische snoeier, die heeft een prijs in Nederland gekregen. Die hebben we hier uitgenodigd om het ons voor te doen: hoe snoei je nou? Dus dat is ook een activiteit, dat was ik vergeten. En dat was heel druk bezocht. Echt heel veel mensen die kwamen kijken. Ik vond het heel erg leuk.”
Bewoner uit de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder*

*“Wat ik gewoon heel leuk vind aan dat soort dingen als die restaurant dag, dat je dus met een groepje iets neerzet en dat zou ik hier niet meer willen missen. Dat vind ik wel heel leuk.”
Bewoonster in de leeftijdscategorie 55-64 jaar*

- Groepsvorming via activiteiten

Het groepsgevoel dat ontstaat bij georganiseerde activiteiten heeft niet alleen een positieve kant. Hoewel het deelnemen aan activiteiten onder een bepaalde groep bewoners verbindend kan werken, kan het anderen juist het gevoel geven dat ze er niet bij horen. Meerdere respondenten geven aan dat steeds hetzelfde clubje bewoners aan de activiteiten deelneemt. Vooral in casus A en in iets mindere mate in casus C, waar activiteiten met name een bepaalde groep (vaste) bewoners aantrekken, kan dit een stempel drukken op de dynamiek binnen de bewonersgroep. Het kan hier een uitdaging zijn om ervoor te zorgen dat iedereen zich welkom voelt, inclusief degenen die zich niet bij een specifiek groepje hebben aangesloten.

“Met sommigen heb je echt geen contact. Maar bij die koffie, dat zitten allemaal dezelfde groepjes: ‘heb je wel gehoord, heb je al gehoord?’ Het roddelcircuit is hier heel groot.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 65-74 jaar

Georganiseerde activiteiten lijken voor de groep bewoners die willen én kunnen participeren mogelijkheid te bieden om medebewoners (beter) te leren kennen. Wel is belangrijk om te beseffen dat dit gaat om met name actieve en/of communicatief vaardige bewoners. Degenen die juist een drempel ervaren bij het aangaan en/of onderhouden van contact lijken minder te kunnen profiteren van georganiseerde activiteiten. Door niet alleen in te zetten op georganiseerd, maar ook op spontaan ontmoeten in de woonomgeving, kan geprobeerd worden deze drempels te verlagen en ook deze groep bewoners bij de woongemeenschap te betrekken. Daarnaast kunnen aanvullende (sociale) interventies deze groep bewoners ondersteunen bij het verlagen van deze sociale barrières.

Bewonersparticipatie

Er wordt verondersteld dat de betrokkenheid van bewoners bij de organisatie van de gemeenschap, zoals het samen organiseren van collectieve activiteiten en het uitvoeren van (onderhouds)werkzaamheden in en rondom het gebouw, kan bijdragen aan een gevoel van verbondenheid en gemeenschapszin onder de bewoners. In de drie casussen zien we dat er factoren zijn die deze bewonersparticipatie kunnen hinderen, zoals de aanwezige *capaciteiten en voorkeuren binnen de bewonersgroep* en het *ervaren eigenaarschap*.

In wooncomplex B, waar bewoners een relatief grote rol spelen in de organisatie van activiteiten, het beheer van gedeelde binnen- en buitenruimtes en het selectieproces van nieuwe bewoners, kan worden verwacht dat dit leidt tot meer (georganiseerde) ontmoetingen, mede door vergaderingen en andere samenwerkingsmomenten. In de praktijk blijkt echter dat deze georganiseerde ontmoetingen niet altijd zonder problemen verlopen. Conflicten in de bewonerscommissie en meningsverschillen tussen individuele bewoners zorgen onder enkele respondenten voor sociale terughoudendheid. De eenmaal ontstane negatieve sfeer onder (groepen) bewoners is lastig te doorbreken waardoor het vinden van nieuwe leden voor commissies of andere clubjes een uitdaging blijkt te zijn. Persoonlijke eigenschappen en (cognitieve en sociale) capaciteiten van (enkele) bewoners lijken een rol te spelen in deze negatieve sociale dynamiek binnen de gemeenschap. Enkele respondenten geven duidelijk aan dat zij zich liever afzijdig houden om (verdere) conflicten te vermijden, mede vanwege een paar dominante personen met sterke meningen in de woongemeenschap.

“Nou, we hebben een hele moeilijke periode achter de rug gehad. We hadden een bestuur. En er is toen enorme heibel ontstaan. En dat heeft op het hele park repercussies gehad. Daardoor wilden mensen opeens even helemaal niks en dat zit nog steeds ergens in hun achterhoofd. Van: ‘Oh, dat bestuur, dat kan echt helemaal fout gaan.’” Bewoner in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

“Nou, ik moet zeggen dat ik het wel heel moeilijk vind. De groep die hier in-huis is, vind ik best een hele lastige. Ik hou me op de vlakte omdat ik denk van, ik ga geen voortrekkersrol vervullen hier.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 65-74 jaar

“Iemand werd ziek, iemand kwam toch niet meer. Er ontstond enige onenigheid, ook in de groep. Een beetje omdat één persoon erg dominant was en daardoor kwamen één of twee mensen niet meer. Dus ik moedig ze wel altijd nog aan om mee te doen, maar ik ga dat [gespreksgroep] niet meer organiseren.” Bewoner in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

Hoewel bewonersparticipatie de betrokkenheid bij de gemeenschap kan bevorderen, verloopt dit niet altijd zonder problemen. Het is belangrijk om na te denken over de wijze waarop (en door welke partij) een bewonersgroep ondersteund kan worden, waarbij rekening wordt gehouden met de (collectieve) capaciteiten en voorkeuren van de bewonersgroep.

- Eigenaarschap

De verwachting is dat wanneer bewoners zelf verantwoordelijk zijn voor de inrichting, het gebruik en het beheer van gedeelde ruimtes, de kans groter is dat zij een gedeeld eigenaarschap ervaren. Maar ook andersom geldt dit. Bewoners die zich gezamenlijk eigenaar voelen van (een plek of ruimte binnen) de woonomgeving, zonder hiervan per sé *formeel* eigenaar te zijn, zullen zich eerder verantwoordelijk voelen voor de inrichting, het beheer en onderhoud van deze ruimten.

In de onderzochte casussen zien we echter dat een aantal factoren belemmerend werken bij ervaren eigenaarschap door bewoners. Zo zien we in wooncomplex B dat bewoners verantwoordelijk zijn voor de organisatie van activiteiten en het beheer en onderhoud van de woonomgeving. Echter door verschillende redenen komt dit niet goed uit de verf. Hoewel enkele bewonersinitiatieven, zowel in kleiner als groter verband, door bewoners als bevredigend worden ervaren vanwege de natuuractiviteiten en het werken aan een gemeenschappelijk doel, is er ook een keerzijde. Zo gaan deze initiatieven vaker gepaard met meningsverschillen door tegenstrijdige ideeën over het beheer van flora en fauna. Daarnaast geven enkele respondenten aan dat deze initiatieven worden belemmerd door (financiële) randvoorwaarden vanuit o.a. de woningcorporatie, wat tot teleurstelling kan leiden.

“En ja, ik leerde [naam bewoner] kennen. En we liepen eens langs die vijver en dan sta je een beetje je hoofd te schudden met z'n tweeën. ‘Wat een zootje’, weet je wel. En toen bracht hij eigenlijk in van: ‘joh, zullen wij dat niet op ons nemen?’ Weet je wel. Dat vond ik een goed plan, want ja, ik ben graag in een natuur bezig. En fysieke arbeid in de natuur is natuurlijk hartstikke lekker om te doen. En plus, je zorgt voor beestjes [in en rondom de vijver]. En bijkomend dacht ik ‘Als die [vijver] er mooi uitziet waarderen mensen dat ook’. Want hij stonk ook in de zomer, weet je wel. Daar gaat ook niemand meer voor z'n plezier bij zitten. En nu is het gewoon weer een prachtige vijver met kraakhelder water en je ziet ook dat het kikkerbestand is vertienvoudigd.” Bewoner in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

“Ja, ik dacht echt, dat is een werkgroep [m.b.t. de inrichting en het onderhoud van het park] en dan signaleren we dingen [in het park] en dan gaan we dingen doen [onderhoud park]. Ik ben heel erg naïef wat dat betreft. Ik heb helemaal niet in de gaten gehad van, oké, er zit natuurlijk nog een laag boven [de verhuurder] en dat kan je niet zomaar doen. Maar ik dacht dat het [park] echt iets van ons was, want dat wordt ook verteld. Dat is jullie park. Maar ja, je hebt er eigenlijk geen zeggenschap over.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

Niet altijd is bewonersparticipatie mogelijk of gewenst, bijvoorbeeld in het geval een bewonersgroep bestaat uit minder vitale bewoners en er meer ondersteuning van vrijwilligers en/of professionals nodig is. Echter, hier lijken andere factoren een rol te kunnen spelen bij het ervaren van eigenaarschap door bewoners. Zo zien we in wooncomplex A dat voor een bepaalde groep bewoners de (voor hen) georganiseerde activiteiten in de ontmoetingsruimte een belangrijke rol spelen in hun sociale leven. De voorwaarden voor het gebruik van de ontmoetingsruimte, namelijk alleen tijdens georganiseerde activiteiten, lijken samen te hangen met een *gebrek* aan eigenaarschap.

Verschillende respondenten geven aan dat ze de ontmoetingsruimte ook buiten de vaste openingstijden en op eigen initiatief als gedeelde huiskamer willen gebruiken. Voor sommige bewoners voelt het tegenstrijdig dat dit niet mogelijk is, terwijl de ruimte fysiek toegankelijk is (en voor sommigen zelfs op de route naar hun woning ligt), maar ze deze toch niet mogen gebruiken. Dit strookt niet met de organisatorische randvoorwaarden voor het gebruik van de ruimte, gebaseerd op wet- en regelgeving én financiële overwegingen van o.a. de woningcorporatie.

*“Ja, want ze zeiden: ‘jullie mogen niet in die conversatiezaal samen.’ Vonden we ook altijd heel raar. Ze hebben daar een hele grote televisie neergezet, een prachtige. En dan was er bijvoorbeeld voetballen, en dan wil je met elkaar kijken, dan moeten we ook betalen. Vind ik heel raar. ‘We wonen hier toch?’ zeggen we dan. ‘Ja, maar dan moet de kachel, weet ik het, het licht...’ ‘Ik kan me voorstellen voor mensen die van buitenaf komen misschien, maar je woont hier en dan mag je niet van die ruimte gebruik maken. Waarom hebben ze die televisie daar neergezet? Hebben we ons wel eens afgevraagd.”
Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder*

Eigenaarschap lijkt gepaard te gaan met de mate waarin bewoners verantwoordelijkheid voelen en kunnen nemen bij de organisatie van de gemeenschap. Beperkte zeggenschap en strikte gebruiksvoorwaarden voor collectieve ruimtes lijken het gevoel van eigenaarschap bij bewoners te verminderen. Bij het organisatorisch vormgeven van geplande én ongeplande ontmoetingen is het daarom belangrijk om een goede middenweg te vinden waarbij zoveel mogelijk wordt aangesloten bij de behoeften van bewoners ten aanzien van het gebruik en beheer van collectieve (ontmoetings)ruimtes.

4.3. Sociale aspecten van de woonomgeving in relatie tot ontmoeten

Niet alleen ruimtelijke en organisatorische aspecten van het wonen hebben invloed op burenccontact, maar ook sociale aspecten van de woonomgeving kunnen hier invloed op hebben. Uit de literatuur weten we bijvoorbeeld dat factoren gerelateerd aan de samenstelling van de bewonersgroep, de aanwezigheid van een verbindende factor onder bewoners en de stabiliteit van de woongemeenschap bevorderend dan wel belemmerend kunnen zijn voor het contact tussen bewoners. De onderstaande paragrafen laten zien op welke wijze dit terugkomt in de drie onderzochte casussen.

Groeps grootte

De schaal van een woongebouw en daarmee de omvang van de bewonersgroep kan invloed hebben op de kans dat bewoners elkaar (her)kennen en contact met elkaar onderhouden. Enkele kwalitatieve studies geven aan dat in een kleine woongemeenschap bewoners op meer regelmatige basis contact met elkaar hebben dan in een relatief grote en meer anonieme woongemeenschap (McCamant & Durrett, 2011; Glass, 2012). In meer grootschalige woongemeenschappen kan eerder een clustering ontstaan onder bewoners. Dit kan leiden tot de vorming van hechte subgroepjes, maar ook tot verdeeldheid en een ‘wij-zij’ gevoel (Williams, 2005). Ook het aantal potentiële gebruikers van een ontmoetingsruimte kan van invloed zijn op het gebruik van deze ruimte.

Dit beeld komt deels terug in de drie casussen. In de twee kleinschalige wooncomplexen (A en B) lijken bewoners van het gebouw elkaar (bijna) altijd van gezicht te kennen. Dit is echter niet per sé het geval voor huurders van Woonzorg Nederland in aangrenzende gebouwen of grondgebonden woningen, die soms ook de ontmoetingsruimte gebruiken. Enkele respondenten uit casus B suggereren dat *de omvang van de bredere woongemeenschap* een belemmerende factor kan zijn bij het vormen van een betrokken gemeenschap.

“Nou ja, dit zijn 22 [woningen] en op het park heb je ook nog wel iets van 46 woningen en daar zijn ook wat echtparen bij. Dus dat is een kleine 50 mensen hier in het park en nog 22 van hier [het eigen gebouw]. Dat is veel om daar één worst van te maken.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 65-74 jaar

In het grootschalige wooncomplex C daarentegen geven meerdere respondenten aan dat zij niet alle medebewoners in het eigen gebouw van gezicht (her)kennen. Naast het grote aantal woningen lijkt ook *het verloop binnen de grote bewonersgroep* een reden te zijn voor het niet (meer) herkennen van alle medebewoners in het gebouw.

“Ja, nu [ken ik de meeste mensen] niet meer [van gezicht] hoor. Nee, er wonen er zoveel. Het is zo veranderd. Er komen zoveel nieuwe mensen wonen. Die ken je allemaal niet meer.” “De mensen gaan ook dood, we zijn allemaal senioren. Ik ben ook 88. Ja, dus ik bedoel maar. Ik ben inderdaad één van de beginnende bewoners. Er zijn er nog maar een stuk of vier, denk ik, vanaf het begin.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

Samenstelling van de bewonersgroep

Uit de literatuur weten we dat de samenstelling van de bewonersgroep van invloed is op de gemeenschapsvorming in en de samenredzaamheid van de woongemeenschap. Dit komt op verschillende manieren terug in de drie casussen binnen deze studie. Allereerst lijkt de samenstelling van de bewonersgroep van invloed te zijn op de mate waarin groepsvorming plaatsvindt onder bewoners en het gemak waarmee aansluiting met elkaar wordt gevonden. Daarnaast lijkt de balans tussen vitale en kwetsbare bewoners belangrijk voor de duurzaamheid van de woongemeenschap en de ervaren sociale veiligheid.

- Aanwezigheid gedeelde leefstijl

In de literatuur wordt genoemd dat gedeelde waarden en normen kunnen bijdragen aan een gevoel van saamhorigheid onder bewoners. De verwachting is dat de gedeelde (vegetarische) leefstijl onder bewoners van wooncomplex B bijdraagt aan de gemeenschapsvorming op deze locatie. Echter, in de praktijk blijkt dit niet altijd vanzelfsprekend. Het snel moeten vullen van de kleine en relatief goedkope appartementen in de zuidvleugel, gecombineerd met een minder streng selectieproces, heeft er (deels) toe geleid dat niet alle nieuwe bewoners dezelfde motieven en verwachtingen hebben over de gedeelde leefstijl en het samenwonen in een woongemeenschap. Daarnaast beschrijven meerdere respondenten de bewonersgroep als een verzameling bijzondere personen met uiteenlopende denkwijzen en sterke meningen, soms ook met een ‘rugzakje’. De (te) hoge verwachtingen van het wonen in een woongemeenschap met een gedeelde visie hebben bij meerdere bewoners geleid tot teleurstelling en een meer passieve houding jegens de gemeenschap. Ondanks dat de gedeelde leefstijl geen solide basis lijkt te vormen voor een hechte gemeenschap, vinden bewoners elkaar soms wel in gedeelde interesses.

“Dus nou ja, dit [de bewonersgroep] is gewoon behoorlijk los zand en ik kan niet zeggen dat de natuur en de dieren altijd een gezamenlijke factor vormen. Nee.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 65-74 jaar

“Vegetarisch zijn we, sociaal minder.” Bewoner in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

“Ja, ik vind het nog steeds heel prettig [wonen]. Maar ik moet zeggen dat die roze wolk waarop ik ben komen aandrijven, dat is niet echt uitgekomen. In de zin van dat ik, ja toch meer verwantschap had verwacht. In de zin van ja, eigenlijk kun je dat ook niet verwachten. Dat is dan meer een soort van hoop of zo dat je hebt. Omdat ik op een bepaalde manier in het leven sta en met het milieu en de natuur om me heen. En ik had eigenlijk verwacht dat mensen die dan in zo'n vegetarische woongemeenschap wonen, allemaal dezelfde visie hadden als ik. Maar dat is ja, dat is niet zo. Nee, dat is helemaal niet zo.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

Een gedeelde leefstijl onder bewoners is geen garantie voor de vorming van een hechte gemeenschap, vooral niet zonder een gezamenlijke visie en gedeelde verwachtingen over het 'samen' wonen. Het is belangrijk dat woningcorporaties nadenken over hoe ze de behoeften en verwachtingen van (potentiële) bewoners beter kunnen laten aansluiten, en daarbij een balans vinden tussen eerlijke en passende toewijzing.

- Groepsvorming en aansluiting

Respondenten voelen zich vaker tot andere bewoners aangetrokken als zij hen als gelijkgestemden beschouwen en/of interesses met hen delen. In met name wooncomplex A komt terug dat leeftijd en de hieraan gerelateerde *levensfase* van invloed lijkt te zijn op het contact dat bewoners met elkaar hebben. Jongere senioren onderling en oudere senioren onderling trekken meer naar elkaar toe, mede vanwege een soortgelijk dagritme, sociale behoeften en de mate van vitaliteit.

*“Nou ja, het is natuurlijk ook wat hier een beetje aan deze kant woont, is ook wat aan de jongere kant. En wat minder hulpbehoevend over het algemeen. En daar zoek je toch je ding bij! Met de fysieke toestand [heeft het ook te maken].”
Bewoner in de leeftijdscategorie 65-74 jaar*

In casus A geven meerdere respondenten aan dat er sprake is van groepsvorming naar *sociaal-culturele achtergrond* ('Amsterdammers' versus de 'West-Friezen'). Dit komt op meerdere vlakken tot uiting, waaronder de hechtere vriendschappen die zijn ontstaan tussen de 'Amsterdammers'. Enerzijds lijken deze bewoners, mede vanwege hun culturele achtergrond, een eigen omgangsvorm met elkaar te hebben ontwikkeld en nemen ze als groep veel ruimte in binnen de dynamiek van de hele woongemeenschap. Dit maakt het voor de andere bewoners moeilijker om aansluiting te vinden bij deze groep, bijvoorbeeld tijdens het koffie-uurtje waar ze een vaste plek aan tafel innemen. Daarnaast lijken ze echter, juist door hun prominente plek in de bewonersgroep, ook nodig om de gemeenschap te ondersteunen en kwetsbare bewoners te helpen.

*“Nou, Amsterdammers misschien, dus ze vloeken eerder, ze schreeuwen eerder. Maar zij begrijpen elkaar, dat soort dingen. Ik heb het idee dat mensen elkaar hier alleen maar in de problemen begrijpen.”
Bewoonster in de leeftijdscategorie 65-74 jaar*

In wooncomplex C, waar een meer diverse bewonersgroep naar etniciteit woont, speelt culturele achtergrond en *eticiteit* een rol bij de mate van burenccontact. Bewoners met een Chinese afkomst zoeken elkaar op en lijken elkaar te vinden in de gewoonten en gebruiken uit het land van herkomst. Een respondent van Chinese komaf geeft aan dat met name de onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal de communicatie met andere bewoners bemoeilijkt. Anderzijds lijkt er onder enkele andere bewoners vooroordelen te bestaan over bewoners van een andere culturele-etnische achtergrond.

*“Maar we hebben hier ook Chinezen, ik geloof dat het Chinezen zijn. Sommigen zijn zó aardig, dan denk je: goh die bestaan dus ook. En dan krijg je de volgende. Nou, die bekijken je niet. Maar dan hebben ze wel een zaak en dan zijn ze vriendelijk. Maar dan zien ze je weer niet staan in de lift. Nou, niet alleen wij hoor, maar dan wordt daar ook niks geprobeerd. Nou zitten ze dus ook een beetje op henzelf ja. En zo zijn er wel meer. En dan heb je de mensen die dus weigeren om Nederlands te praten. Ja, daar schiet je ook niet hard mee op.”
Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder*

*“Want wij zijn ook een beetje oud [nauwelijks aanbod taalles], dus wij taal leren spreken en dan nog aan de taal, beetje moeilijk en soms met andere mensen Nederlands spreken, misschien zij begrijpen mij niet.”
Bewoonster in de leeftijdscategorie 65-74 jaar*

Tot slot komt naar voren dat hoger opgeleide bewoners en/of bewoners met een brede maatschappelijke interesse veelal de aansluiting met andere bewoners missen en zich niet gehoord voelen. Met als gevolg dat zij zich vaker afzijdig houden en niet actief deelnemen aan bijvoorbeeld georganiseerde activiteiten (die vaak ook niet aansluiten bij hun interesses).

“Wat ik mis is, goeie gesprekken met mensen! Over de politiek, de maatschappij, de religie, dat mis ik een stukje, eigenlijk de inhoudelijke gesprekken, dat mis ik.” Bewoner in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

“Ja, ik, ik kom uit een heel artistiek nest en ik ben altijd met kunst en cultuur ... En nu heb ik mij in de tuinderijen gestort. En ja, op de één of andere manier krijg ik dan geen aansluiting daarin.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 65-74 jaar

Bewoners lijken eerder toe te trekken en zich verbonden te voelen met bewoners die zij als gelijkgestemden zien. Deze verbondenheid binnen een deel van de groep, kan echter ook samengaan met buitensluiting van andere bewoners. Daarom is het van belang om te overwegen hoe de verbinding tussen verschillende subgroepen bewoners kan worden versterkt.

- **Duurzaamheid van de woongemeenschap**

Wanneer de samenstelling van een bewonersgroep naar vitaliteit niet goed in balans is, kan dit voor uitdagingen zorgen ten aanzien van de samenredzaamheid van de groep. Ongeveer de helft van de respondenten uit casus A en casus C geeft aan dat zij (mede) om gezondheidsredenen naar hun huidige woning zijn verhuisd. Met name in casus A lijkt een relatief groot deel van de bewoners in meer of mindere mate kwetsbaar en krijgt ondersteuning van thuiszorg en/of huishoudelijke hulp. Hoewel de organisatie van de woongemeenschap, inclusief het activiteitenprogramma, grotendeels in handen ligt van de woningcorporatie en een netwerk van vrijwilligers, spelen bewoners een rol bij het ondersteunen van elkaar indien nodig. Denk aan een oogje in het zeil houden, boodschappen doen of klusjes doen in huis. Als het aandeel kwetsbare bewoners in de groep te groot wordt, kan dit leiden tot een te hoge druk op de meer vitale bewoners, wat de samenredzaamheid van de bewonersgroep kan verminderen.

“Maar daar [het helpen bij de spelletjesavond] willen we een beetje mee stoppen. Omdat we zomers naar de caravan gaan. En jammer genoeg is er niemand die dat kan overnemen. Ja, iedereen wordt ouder. En ja, meneer Y is nog sterk en die haalt die sjoelbak uit de kast. Ik zou niet weten wie dat anders moet doen. En wij halen ook de kranten op voor de mensen op woensdag [oud papier buiten zetten].” Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

“Maar ik bedoel, het is ja, het is een domino-effect van incidenten wat hier is. En als je zeg maar geen familie hebt die naar je omkijkt, geen kinderen die iets voor je willen doen, dan ben je afhankelijk van de bewoners hier, in de hoop dat er eentje op staat.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 65-74 jaar

“En na [naam buurman] stopt het! Want net wat ik al zeg. [naam buurvrouw] is ook al meerdere keren bij mij aan de deur gekomen en ik moet echt nee-zeggen. En ja, ik zeg van: ‘ga naar dokter [naam buurvrouw]’. Ik heb haar ook het advies gegeven om een buddy te nemen. Mevrouw is ook aan het dementeren. Ze probeert het geheim en verborgen te houden. Dat lukt haar niet helemaal.” Respondent A10

Het is waardevol om de inzet van de (kleine) groep bewoners die actief betrokken is bij de organisatie van de woongemeenschap te koesteren. Tegelijkertijd moet men zich bewust zijn van de afhankelijkheid van slechts enkele personen die hiermee gepaard gaat. Als de inzet van deze personen (deels) wegvalt, kan dat ten koste gaan van de kracht en duurzaamheid van de woongemeenschap.

- Ervaren sociale veiligheid

Uit de interviews komt naar voren dat een (zeer) klein aantal bewoners, met name degenen die kampen met psychische en/of verslavingsproblemen, in casussen B en C voor overlast zorgt. Dit ongewenste gedrag, zoals afwijkend en onvoorspelbaar gedrag of onvoldoende rekening houden met burens, kan invloed hebben op het woonplezier van bewoners en in enkele gevallen leiden tot gevoelens van sociale onveiligheid. Waar in casus B dit met name toe te schrijven is aan enkele specifieke medebewoners, lijkt in casus C ook de directe omgeving hieraan bij te dragen. Enkele respondenten geven aan, vanwege eerdere incidenten in de wijk en binnen het wooncomplex, extra voorzichtig te zijn met het naleven van het (al strenge) deurbelied. Zorgen over de sociale veiligheid hebben in dit geval een directe invloed gehad op de toegankelijkheid van de collectieve ruimtes in het gebouw.

“Er woont één bewoner op het appartement die afgrijselijk lastig is voor andere mensen. Is vaak psychotisch, zou hier eigenlijk niet eens moeten wonen. Zou eigenlijk begeleid moeten wonen. Dat mens veroorzaakt verschrikkelijk veel overlast...” Bewoner in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

“Ja, dat kun je ook merken met vuiligheid in het trappenhuis. We proberen zoveel mogelijk [deuren] dicht te maken met de tags en ook met de verbouwing. Alle deuren zijn nou dicht. Ze [mensen van buiten] gaan rustig naar één hoog, het trappengat in, en gaan daar de behoefte doen. Dat gebeurt ook regelmatig en het heeft echt te maken met dat je bij een winkelcentrum woont.” Bewoner in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

Overlast door medebewoners of uit de wijk beïnvloedt de sociale veiligheid zoals deze wordt ervaren door bewoners. Interventies gericht op meer sociale controle zouden kunnen bijdragen aan een betere sociale veiligheid.

Stabiliteit van de woongemeenschap

De sociale dynamiek in een woongemeenschap is voortdurend in beweging en kan in de loop van de tijd veranderen. Met name in wooncomplexen voor senioren is er een grotere kans op een hoge doorstroom van bewoners en daarmee een veranderende bewonersgroep vanwege sterfte of verhuizing naar een verpleeghuis. In met name casussen A en C zien we dat het wegvallen van medebewoners kan leiden tot een kleiner wordend netwerk van goede (of zelfs bevriende) burens. Daarentegen lijkt het voor nieuwkomers niet altijd even gemakkelijk om op bestaande (groepjes) bewoners af te stappen, bijvoorbeeld tijdens georganiseerde activiteiten.

“Ik woon hier nu veertien jaar en ik heb al heel wat mensen zien gaan en komen. Ja, ja, soms is het rustig en soms gaat het achter mekaar door. Hé, dat is niet te geloven, hebben ze er drie, vier in de maand leeg staan hoor! Ja, ze hebben het vlug vol. Meestal overleden of verpleeghuizen [reden van vertrek]. Zelden dat iemand zegt ik ga verhuizen.” Bewoner in de leeftijdscategorie 55-64 jaar

“Nee, ik denk het niet [merendeel van gezicht herkennen], want er is best wel een wisseling van de wacht. Beslist wel. Ik zie toch iedere keer wel nieuwe gezichten.” Bewoonster in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder

In woongemeenschappen waar de bewonersgroep sterk aan verandering onderhevig is, is het van belang om niet alleen in te zetten op het verstevigen van bestaande burenbanden, bijvoorbeeld via georganiseerde activiteiten, maar ook voldoende aandacht te hebben voor het betrekken van nieuwe bewoners.

Hoofdstuk 5 Ter overweging

In dit rapport hebben we geprobeerd antwoord te geven op de volgende vraag:

Waar en onder welke condities ontmoeten bewoners elkaar en hoe relateert dit aan het sociaal-organisatorische en ruimtelijke ontwerp van de woonomgeving?

Om antwoord op deze vraag te kunnen geven hebben we in drie wooncomplexen van Woonzorg Nederland een verkenning uitgevoerd met als doel om meer inzicht te verkrijgen in de factoren uit de woonomgeving die mogelijk van invloed zijn op het contact dat bewoners met elkaar hebben.

Deze drie wooncomplexen verschillen van elkaar naar hun potentie voor ontmoetingen tussen bewoners. **Wooncomplex A** lijkt ruimtelijk gezien veel potentie te bieden voor spontane en georganiseerde ontmoetingen tussen bewoners. Bovendien biedt het brede aanbod activiteiten dat vóór bewoners georganiseerd wordt de mogelijkheid om elkaar (bijna) dagelijks te ontmoeten. In de praktijk zien we dat voor een bepaalde groep bewoners dit inderdaad onderdeel van de dagelijkse routine is geworden en dat dit bijdraagt aan de onderlinge verbondenheid. Dit gaat echter samen met een bepaalde mate van groepsvorming rondom bepaalde activiteiten waardoor het voor anderen, die niet tot een specifiek clubje behoren, lastiger kan zijn om aansluiting te vinden. Bovendien kan de samenstelling van de bewonersgroep naar vitaliteit een risico vormen voor de samenredzaamheid van de bewonersgroep, doordat de druk op de relatief kleine groep actieve en meer vitale bewoners te groot wordt vanwege het verhoudingsgewijs grote aantal kwetsbare bewoners.

Voor **wooncomplex B** waren vooraf de verwachtingen ten aanzien van burenccontact en cohesie op ruimtelijk, organisatorisch en sociaal vlak relatief hoog. In de praktijk blijkt dit beeld er echter anders uit te zien. De gedeelde leefstijl en de onderliggende visie van de (vegetarische) woongemeenschap zijn niet voldoende basis voor een sterke verbondenheid onder bewoners van het woongebouw. Een deel van de bewoners lijkt behoorlijk op zichzelf te zijn. En de uiteenlopende persoonlijkheden in de gemeenschap, met soms erg sterke meningen over de gedeelde leefstijl en soms juist met minder sterke overtuigingen, hebben mede geleid tot wrijving en zelfs conflicten tussen bewoners. Mede hierdoor is een deel van de bewoners van het woongebouw voorzichtiger en terughoudender geworden in het contact met medebewoners. Desondanks lijken mensen wel met één of enkele individuen binnen de groep op een meer vriendschappelijke manier om te gaan. Zoals verwacht leidt de niet optimale verdeling naar en overgang tussen collectieve en private ruimtes voor sommige bewoners tot een gebrek aan ervaren privacy, wat niet ten goede komt aan de sociale houding naar anderen. De verwachting is dat de zwakke sociale verbondenheid onder bewoners en het beperkte aanbod van georganiseerde activiteiten doorwerkt in het matige gebruik van de collectieve ruimtes. Desondanks voelen bewoners zich sterk verbonden met de (groene) plek (maar minder met elkaar), wat bijdraagt aan het woonplezier.

In **wooncomplex C** is de ruimtelijke potentie voor (spontane) ontmoetingen tussen bewoners matig, mede door de grote omvang van de bewonersgroep en het gebrek aan hoogwaardige ruimtes die spontane ontmoetingen tussen bewoners kunnen bevorderen. Dit beeld blijkt deels te kloppen. Op deze locatie (her)kennen bewoners elkaar minder vaak dan bewoners uit de twee meer kleinschalige wooncomplexen. Het aanbod van activiteiten in de ontmoetingsruimte biedt bewoners de kans om een aantal keer per week bij elkaar te komen. Bewoners die hier actief bij betrokken zijn en/of hieraan deelnemen ervaren deze momenten als waardevol. Desondanks lijkt er onder een substantieel deel van de bewonersgroep weinig animo te zijn om hieraan frequent deel te nemen. Dit kan deels verklaard worden door de concurrerende ontmoetingsplekken in de directe omgeving, zoals de het buurthuis in de plint van het gebouw en de horeca in het aangrenzend overdekte winkelcentrum. In dit wooncomplex speelt sociale veiligheid een grotere rol dan in de twee meer kleinschalige wooncomplexen, wat deels lijkt gerelateerd aan de context waarin het gebouw staat.

Terugkomend op de vraagstelling kunnen we stellen dat in de drie wooncomplexen bepaalde ruimtelijke, organisatorische en sociale factoren een rol spelen bij het tot stand komen van ontmoetingen tussen bewoners. Voordat we deze factoren bespreken, is het belangrijk om te benadrukken dat de volgende inzichten gebaseerd zijn op een verkennende studie onder bewoners in drie wooncomplexen van Woonzorg Nederland en niet zonder meer gegeneraliseerd kunnen worden naar de gehele huurderspopulatie. Wel geven de resultaten inzicht in omgevingsfactoren die een rol lijken te spelen in het vormgeven van een 'ruimte voor ontmoeting' en geven ze richting in de discussie over samenredzame en inclusieve woongemeenschappen.

Allereerst laten de bevindingen van deze studie zien dat de woonomgeving op verschillende manieren bij kan dragen aan 'ontmoeting'. Duidelijk wordt dat het niet alleen gaat om het mogelijk maken van georganiseerde activiteiten in de ontmoetingsruimte van het wooncomplex, maar juist ook om het stimuleren van spontane ontmoetingen en publieke familiariteit in de woonomgeving. De wijze waarop de woonomgeving is vormgegeven kan bewoners helpen elkaar te herkennen, elkaar oppervlakkig te leren kennen of elkaar, met name in georganiseerd verband, beter te leren kennen. Het is hierbij belangrijk om te beseffen dat de behoeftes van bewoners aan burenccontact sterk uiteen kunnen lopen. Terwijl sommige bewoners graag deelnemen aan georganiseerde activiteiten in een ontmoetingsruimte, zijn anderen op zoek naar informeler en oppervlakkiger contact met medebewoners. Bovendien zijn er bewoners die liever geen direct contact hebben met burens, maar het voldoende vinden om te weten met wie ze wonen en/of zich op afstand gezien te voelen door anderen. Het is waardevol en belangrijk om deze diversiteit in behoeften aan contact te erkennen bij het creëren van een inclusieve woonomgeving.

Ten tweede onthullen de bevindingen enkele omgevingsfactoren in het wooncomplex die van invloed kunnen zijn op spontane en georganiseerde ontmoetingen tussen bewoners. In het bijzonder lijken bepaalde **ruimtelijke condities** hierbij een rol te spelen waarop de onderstaande discussiepunten zijn gebaseerd.

- In een grootschalige woonomgeving, waar bewoners elkaar niet allemaal (her)kennen, kan het bevorderen van ontmoetingen op een meer fijnmazige schaal, bijvoorbeeld per gebouwdeel of (aantal) verdieping(en), bijdragen aan burenccontact. Het versterken van de band binnen afzonderlijke clusters van bewoners kan echter leiden tot sociale scheiding binnen de hele groep. Daarom is het belangrijk om ook na te denken over hoe de verbinding tussen deze ruimtelijk gescheiden clusters van bewoners bevorderd kan worden.
- Om ontmoetingen tussen bewoners te kunnen bevorderen, is het van groot belang om goed zicht te hebben op de dagelijkse routines van bewoners in het wooncomplex, zoals de looproutes van mensen, en het gebruik van de bestaande ruimtes. Alleen wanneer ruimtelijke interventies goed aansluiten op deze patronen, kunnen we daadwerkelijk de kans vergroten om spontane ontmoetingen tussen bewoners te stimuleren. Aanpassingen aan de woonomgeving die niet goed aansluiten op deze routines van gebruikers hebben weinig kans om effectief te zijn.
- Bij het vormgeven van ruimte voor (spontane en georganiseerde) ontmoetingen is het cruciaal om gradaties van privacy te integreren. Contact en privacy gaan namelijk hand in hand. Wanneer we inzetten op het bevorderen van ontmoetingen, moeten we ook rekening houden met de mogelijkheid om contact te vermijden, zodat mensen zelf kunnen kiezen wanneer en waar ze wel of geen interactie willen hebben met andere bewoners.
- Bewonersgroepen zijn divers (naar onder andere levensfase, leefstijl en culturele achtergrond) en hebben uiteenlopende behoeften als het gaat om ruimte voor ontmoeten. Om deze reden is het belangrijk dat de vormgeving van de collectieve ruimtes in een wooncomplex, waaronder de inrichting, aanwezige faciliteiten en de condities voor het gebruik hiervan, goed aansluit bij de specifieke doelgroep. Samen met bewoners nadenken over de vormgeving van deze ruimtes, ook met degenen die minder op de voorgrond zijn, vergroot niet alleen hun betrokkenheid en eigenaarschap, maar ook de kans op intensiever gebruik tijdens georganiseerde en /of niet-geplande activiteiten.

Ten derde lijken enkele **organisatorische aspecten** van de woonomgeving invloed te hebben op burenccontact:

- Een passend en gevarieerd aanbod van georganiseerde activiteiten kan bijdragen aan de contacten tussen bewoners voor degenen die hiervoor open willen én kunnen staan. Tegelijkertijd kan herhaaldelijke deelname door een select groepje bewoners groepsvorming in de hand werken wat het voor anderen bemoeilijkt om aan te sluiten. Daarom is het van belang om na te denken over ruimtelijke en/ of organisatorische interventies die inzetten op het bereiken van bewoners die een drempel ervaren, om gebruik van de ruimte te bevorderen en claims op de ruimte te voorkomen.
- Bewonersparticipatie kan gemeenschapsvorming onder bewoners bevorderen, maar dit verloopt niet altijd zonder problemen. Het is belangrijk om na te denken over de wijze waarop (en door wie) een diverse groep huurders, met verschillende capaciteiten en voorkeuren, ondersteund kan worden om optimaal zelfstandig én samen te functioneren. Hierbij is het van belang om zoveel mogelijk aan te sluiten bij de behoeften van bewoners ten aanzien van het gebruik en beheer van de collectieve ruimtes om zo het gevoel van eigenaarschap over deze ruimtes bij bewoners te bevorderen.

Tot slot lijken ook **sociale aspecten** van de woonomgeving, zoals de samenstelling van de bewonersgroep, ertoe te doen. Op basis hiervan willen we twee punten ter overweging meegeven:

- Een gedeelde leefstijl in de bewonersgroep is geen garantie voor de vorming van een hechte woongemeenschap. Het gaat niet alleen om wat bewoners delen, maar ook om hoe ze met die gedeelde leefstijl omgaan. Flexibiliteit, begrip en open communicatie zijn hierbij belangrijk, evenals een gedeelde visie en duidelijke verwachtingen over het 'samen' wonen. Voor woonconcepten met een specifieke leefstijl of andersoortige gedeelde factor is het daarom belangrijk dat woningcorporaties nadenken over hoe ze toekomstige huurders met passende behoeften en verwachtingen kunnen aantrekken. Ook is het belangrijk om hierover goed te communiceren binnen de woongemeenschap, terwijl gezocht wordt naar een balans tussen eerlijke en passende toewijzing.
- Een te groot aandeel hulpbehoevende bewoners kan de druk op de meer vitale bewoners verhogen, wat de samenredzaamheid van de groep negatief kan beïnvloeden. Een overmaat aan kwetsbare bewoners met een 'rugzakje' kan bovendien leiden tot meer overlast, gevoelens van sociale onveiligheid en daaraan gerelateerd minder sociale samenhang. Het is dan ook belangrijk dat woningcorporaties nadenken over interventies die inspelen op mogelijke uitdagingen die samenhangen met de samenstelling van de bewonersgroep. Denk bijvoorbeeld aan interventies gericht op het ondersteunen van actieve bewoners om overbelasting te voorkomen en het bevorderen van de sociale controle om de sociale veiligheid onder bewoners te bevorderen.

Referenties

- Abu-Ghazzeah, T.M. (1999). Housing layout, social interaction, and the place of contact in Abu-Nuseir, Jordan. *Journal of environmental psychology*, 19(1), 41-73.
- Gehl, J. (1987). *Life between Buildings: Using Public Space*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Glass, A. P. (2012). Elder co-housing in the United States: Three case studies. *Built Environment*, 38(3), 345-363.
- Greenbaum, S. D., & Greenbaum, P.E. (1985). The ecology of social networks in four urban neighborhoods. *Social networks*, 7, no. 1: 47-76.
- McCamant, K., & Durrett, C. (2011). *Creating cohousing: Building sustainable communities*. New Society Publishers
- Moor, N., Van Loon – van der Logt, M., Hamers, K., & Mohammadi, M. (2023). Grip op eenzaamheid en sociaal isolement in de sociale huursector. *Geron. Tijdschrift over ouder worden & samenleving*, 25 (4).
- Novak, S., Morris-Oswald, T., & Menec, V. (2012). Using photovoice with older adults: Some methodological strengths and issues. *Ageing & Society*, 32(3), 451-470.
- Skjaeveland, O., & Garling, T. (1997). Effects of interactional space on neighbouring. *Journal of environmental psychology*, 17(3), 181-198.
- Torres-Antonini, M. (2001). *Our common house: using the built environment to develop supportive communities*, Unpublished PhD thesis, Graduate School, University of Florida.
- Wang, C., & Burris, M. A. (1997). Photovoice: Concept, Methodology, and Use for Participatory Needs Assessment. *Health Education & Behavior*, 24(3), 369–387.
- Williams, J. (2005). Designing Neighbourhoods for Social Interaction: The Case of Cohousing. *Journal of Urban Design*, 10(2), 195–227.

Dankwoord

Bij deze verkennende studie zijn verschillende partijen betrokken geweest en hebben hier een belangrijke bijdrage aan geleverd. Ten eerste willen wij Woonzorg Nederland bedanken voor het mogelijk maken van dit onderzoek. Daarnaast willen we de bewonersconsulenten van de drie casussen bedanken voor hun constructieve bijdrage bij de dataverzameling, waaronder het leveren van input over de organisatorische aspecten van de specifieke woonomgeving en /of het benaderen van potentiële respondenten. Tot slot willen we alle bewoners bedanken die hebben willen bijdragen aan dit onderzoek. Zonder hun medewerking aan de waardevolle interviews was dit onderzoek niet mogelijk geweest.

Bijlagen

1. Overzicht van de respondenten

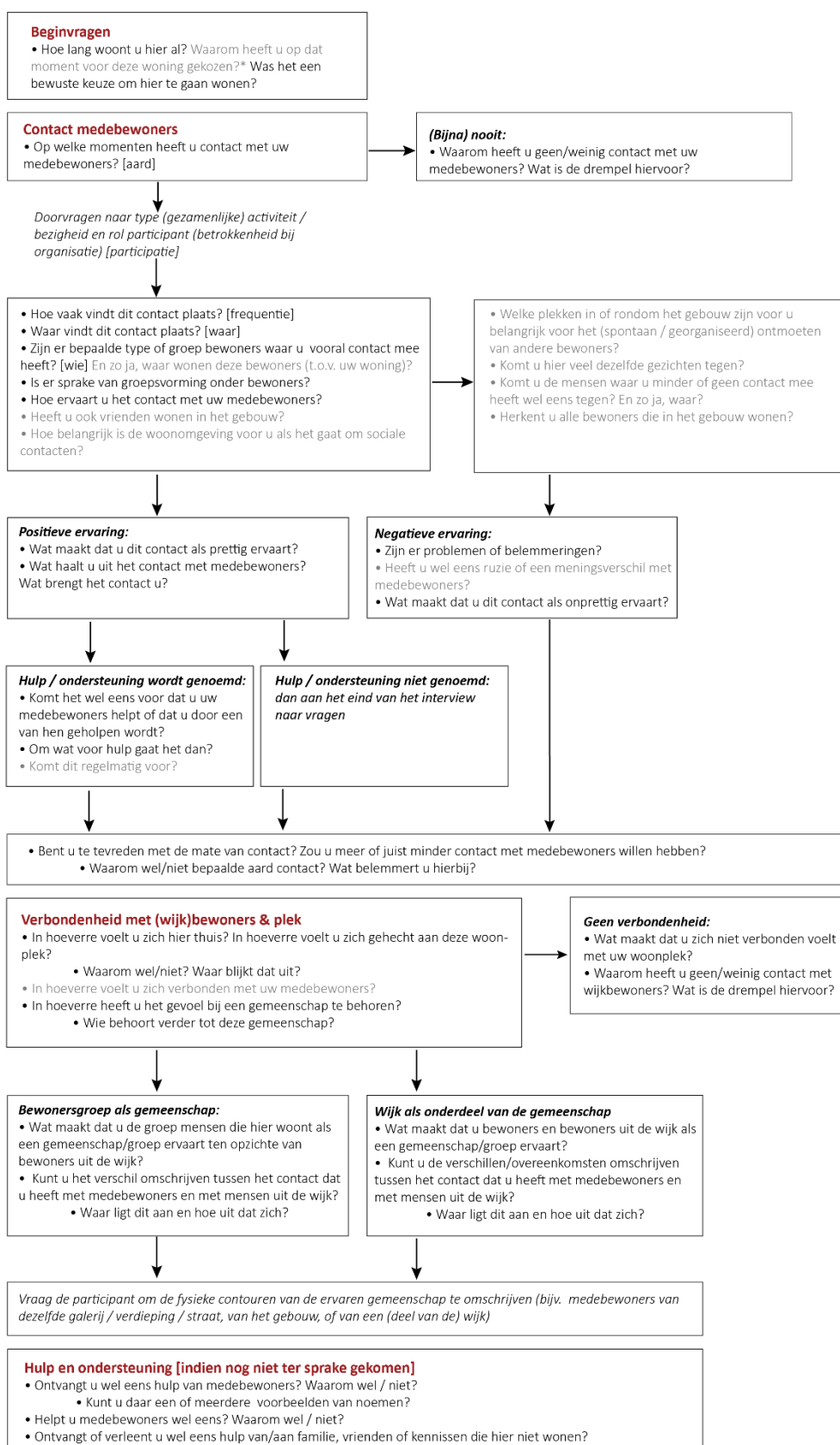
Overzicht respondenten Casus A					
Resp.	Gender	Leeftijd	Woont alleen		Methode
1	m	65-74	Nee	Casus A (aangrenzend gebouw)	Interview
2	v	> 75	Ja	Casus A	Interview
3	v	> 75	Ja	Casus A (aangrenzend gebouw)	Interview
4	v	> 75	Ja	Casus A	Interview
5	v	> 75	Ja	Casus A	Interview
6	v	> 75	Ja	Casus A	Interview
7	v	> 75	Ja	Casus A	Interview
8	v	> 75	Ja	Casus A	Interview
9	v	65-74	Ja	Casus A	Interview
10	v	65-74	Ja	Casus A	Interview
11	m	> 75	Nee	Casus A (grondgebonden woning)	Interview
12	v	65-74	Ja	Casus A (aangrenzend gebouw)	Interview
13	m&v	> 75	Nee	Casus A	Interview
14	m	65-74	Ja	Casus A	Interview
15	m	65-74	Ja	Casus A	Photovoice
16	v	65-74	Nee	Casus A (aangrenzend gebouw)	Photovoice
17	m	65-74	Nee	Casus A (aangrenzend gebouw)	Photovoice
Bewonersconsulent	m				(Walking) interview

Overzicht respondenten Casus B				
Resp.	Gender	Leeftijd	Woont alleen	Methode
1	v		Ja	Interview
2	v	55-64	Ja	Interview
3a/b ³	v	55-64	Ja	Interview
4	v		Ja	Interview
5	m		Ja	Interview
6	m	> 75	Ja	Interview
7	m	> 75	Ja	Interview
Bewonersconsulent	m			(Walking) interview

Overzicht respondenten Casus C				
Resp.	Gender	Leeftijd	Woont alleen	Methode
1	m	55-64	Nee	Interview
2	v	55-64	Ja	Interview
3	v	> 75	Ja	Interview
4	v	> 75	Nee	Interview
5	v	> 75	Ja	Interview
6	v	65-74	Ja	Interview
7	v	65-74	Nee	Interview
8	v (&m)	65-74	Nee	Interview
Bewonersconsulent	v			Interview

³ Twee gesprekken gezien mevrouw er ten tijde van het eerste interview pas net woonde

2. Topiclijst interviews bewoners

* De vragen in grijs zijn toegevoegd ten behoeve van de interviews in de derde casus.